

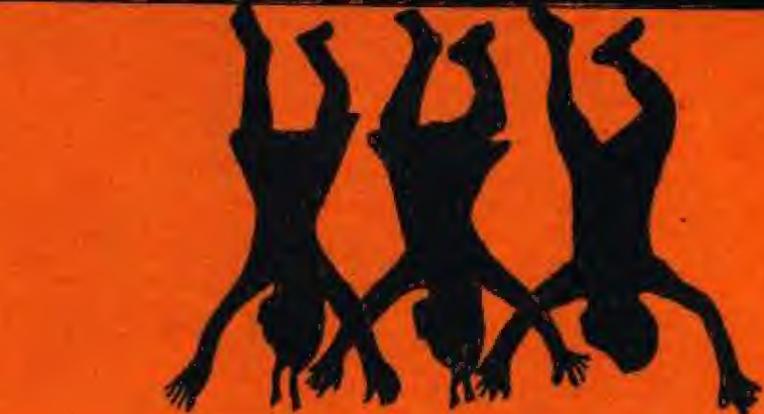
भयः शाणा !

रूप

अनु

रूपांतर : विनोदरायना

अनुवाद : डिरेक्टराषावटी तथा धीमि राजू

‘શિશુ મિલાપ’ એ સહજ ટ્રસ્ટનો એક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ છે. વડોદરા શહેરનાં તકવંચિત બાળકોમાં કામ કરવાની સાથે સાથે સદ્ગાહિત્ય પ્રસાર, શૈક્ષણિક રમકડાંનું વેચાણ, પ્રકાશન, ‘અધ્યેતા કેન્દ્રી વિજ્ઞાન શિક્ષણ કાર્યક્રમ’ હેઠળ શાળાઓમાં વિજ્ઞાન શિક્ષણ જેવા કામો શિશુ મિલાપ કરે છે.

આ ચોપડીનું હિન્દીમાં પ્રકાશન ‘ભારત જ્ઞાન વિજ્ઞાન સમિતિ’ દ્વારા રાષ્ટ્રીય સાક્ષરતા મિશનના સહયોગથી થયેલું.

‘જન વાંચન આંદોલન’ હેઠળ પ્રકાશિત આ ચોપડીઓનો હેતુ ગામડાંના લોકો અને બાળકોમાં વાંચવા લખવા પ્રત્યે રસ પેદા કરવાનો છે.

ભય : શાળા ! Danger:School !

રૂપાંતર : વિનોદ રાયના

અનુવાદ : કિરણ નાણાવટી તથા દીમિ રાજુ

(C) ભારત જ્ઞાન વિજ્ઞાન સમિતિ

પુસ્તકમાળાનું સંપાદન : અરવિન્દ ગુમા

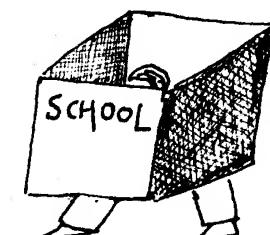
કાર્યકારી સંપાદક : અભયકુમાર જા

પ્રકાશન વર્ષ : સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૦.

મૂલ્ય : રૂપ.૦૦ રૂપિયા

પ્રકાશન :

શિશુ મિલાપ, ૧ શ્રી હરી એપાર્ટમેન્ટ,
એક્સપ્રેસ હોટલ પાછળ, અલકાપુરી, વડોદરા.
ફોન : ૦૨૬૪-૩૪૨૫૫૮

શું કોન્વેન્ટ કે નવોદય શાળાઓના ફેલાવાથી શિક્ષણનું સ્તર સુધરી જશે ?
શું શાળાને સમાજની અન્ય વ્યવસ્થાઓથી જુદી પાડીને જોઈ શકાય ?
ગરીબ શ્રમજીવી વર્ગના બાળકો સારું શિક્ષણ ક્યારે અને કેવી રીતે મેળવી શકે ?
શું વર્તમાન શાળાકીય શિક્ષણ ક્યારેય સામાજિક પરિવર્તનનું માધ્યમ બની શકે ?

ભય : શાળા !

રૂપાંતર : વિનોદ રાયના ● અનુવાદ : કિરણ નાણાવટી તથા દીમિ રાજુ
શિશુ મિલાપ - વડોદરા

ઇન્સ્ટીટ્યુટ ફોર કલ્યાર એક્શન (આઈડીક), જીનીવા દ્વારા પ્રકાશિત
યથાસ્થિતિવાદી શિક્ષણ વ્યવસ્થાને બેનકાબ કરતા
બહુ ચર્ચિત પુસ્તક ડેન્જર : સ્કૂલનું ભારતીય રૂપાંતર.

આવકાર

વત છે ૧૯૮૪ની ૧૪, ૧૫, ૧૬ જુલાઈની. માંગરોળ મુકામે 'શિક્ષણ સમસ્યા અને વિકલ્પ' અંગે એક પરિસંવાદ યોજાયેલ. 'યુવા સંગમ'ના સાથીઓને મહામુલું માર્ગદર્શન પુલું પાડવા વેડાથી શ્રી જ્યોતિભાઈ ટેસાઈ પણ આવેલા. આ પરિસંવાદમાં રાજુ અને દીસિ એ પણ ભાગ લીધેલો. તારીખ ૧ ઉમ્મીએ રાત્રે આવીને તરત જ શ્રી જ્યોતિભાઈએ ઘડાકો કર્યો.

'શાળા કોલેજમાં મારી કોઈએ ચિંતા કરી નથી. અને મારું શિક્ષણ પણ ત્યાં થયું હોય એવું મને લાગતું નથી. મારો દરેક શિબિરાથીને પ્રશ્ન છે. તમને શેના શિક્ષણમાં રસ હતો અને તમને એ મળી શક્યું છે કે નહીં ?'

પરિસંવાદમાં થયેલ ચર્ચાના સાર રૂપે શિક્ષણ અંગે 'તદોમતનામું અને ઉદ્ઘોષણા' તૈયાર કરવામાં આવેલ. લગભગ તે જ સમયે જ્યોતિભાઈ પાસેથી **danger : school** ! પ્રથમ વખત જોવા મળેલું. એ તો અમને પાછળથી જ ખબર પડેલો કે તેઓ 'કિશોર ભારતી' દ્વારા ચલાવવામાં આવતા શૈક્ષણિક પ્રયોગ સાથે પ્રત્યક્ષ રીતે જોડાયેલા હતા. ત્યાર ખાદ અમે શિક્ષણ વિષયક એક પ્રદર્શન તૈયાર કરેલું. તેમાં પણ તે પુસ્તકના કેટલાક અંશોનો ઉપયોગ કરેલો. પાછળથી તેનું હિન્દી રૂપાંતરણ પણ જોવામાં આવેલું.

શિશુ મિલાપના શ્રી ચિનુ શ્રીનિવાસને જ્યારે આ પુસ્તકને ગુજરાતીમાં રજુ કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી ત્યારે અમે રાજુ થયા. તેમણે શ્રી કિરણ નાણાવટીને અનુવાદ કાર્ય સોંપેલું. શ્રી કિરણ નાણાવટીએ ખૂબ મહેનત કરીને અનુવાદ તૈયાર કરી રાખેલો. પરંતુ તેને જોઈ તપાસી મઠારવાનું કામ રહી જતું હતું. તે દરમિયાન દીસિએ પણ સ્વતંત્ર રીતે અનુવાદ કરી લીધેલો. શ્રી કિરણ નાણાવટીએ મૂળ અંગ્રેજી પુસ્તકનો આધાર લીધેલો, દીસિએ હિન્દી રૂપાંતરણનો આધાર લીધેલો. હિન્દી અને અંગ્રેજી બંને ભાષાઓમાં કયાંક કયાંક કિલાણ વાક્ય રચનાઓ છે. તેની થોડીક અસર ગુજરાતી રૂપાંતરણમાં પણ દેખાય છે.

શિક્ષણ વિષયક પાયાના પ્રશ્નો ઉજાગર કરતું અને વર્તમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થાની પોકળતાછતી કરતું આ પુસ્તક શ્રી અરવિંદ ગુમા જેવા સાથીઓએ રૂપ વર્ષ પહેલાં જોયેલું. આટલા બધાં વર્ષો બાદ આ પુસ્તક ગુજરાતીમાં પ્રામથય છે તે બાબત ગુજરાતના શિક્ષણ જગતમાં કેવી ઉદાસિનતા અને 'હોતી હું ચલતી હૈ' પ્રવર્તે છે તેની ઘોટક છે.

ખેર ! શિશુ મિલાપના આ પ્રયાસને આપણે હૃદયપૂર્વક આવકારીએ અને આશા રાખીએ કે ગુજરાતના શિક્ષણ જગતમાં આ પુસ્તક વિધાયક સ્પંદનો ખડાં કરશે.

આ પુસ્તકનું હિન્દી રૂપાંતર કરનાર શ્રી વિનોદ રાયના એ 'ભય: શાળા !' પુસ્તકનો ઈતિહાસ દર્શાવેલ છે તે ૭૮માં પાના પર છધાયેલ છે. તે પણ જોઈ જવા વાચકોને વિનંતિ છે.

માંગરોળ મુકામે યોજાયેલ શિક્ષણ વિષયક પરિસંવાદમાં વલલભ-વિદ્યાનગરના શ્રી સુરેશ પરીખ પણ આવેલા. તેમણે જણાવેલું કે, 'જે વ્યવસ્થા તોડવી હોય એ વ્યવસ્થામાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. ટ્રેઇનમાં બેસી રહીને ટ્રેઇન ઉથલાવી શકતી નથી. જો આજની શિક્ષણ વ્યવસ્થા ખમી જ ન શકતી હોય તો એમાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ.'

આપણને ગમતું જીવન જીવવા માટે ઓછી-વતી કિંમત ચૂકવવી જ પડે છે. આપણે જેટલું મૂલ્ય વસ્તુનું કે જીવનનું આંકીએ એટલી કિંમત આપવા સદાય તત્પર રહેવું જોઈએ.'

આ પુસ્તક વર્તમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થા સામે બળાપો કાઢવાને બદલે વિદ્રોહ ઉદાવવા અને ગંભીરતાપૂર્વક વિકલ્પની ખોજ કરવા ગુજરાતના શિક્ષણ જગતને પ્રેરણા આપે તો અનુવાદકો તથા શિશુ મિલાપનો આ પ્રયાસ લેખે ગણાશે.

જીવનતીર્થ, જૂના કોલા,
શિક્ષક દિન, ૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૦

રાજુ દીસિ

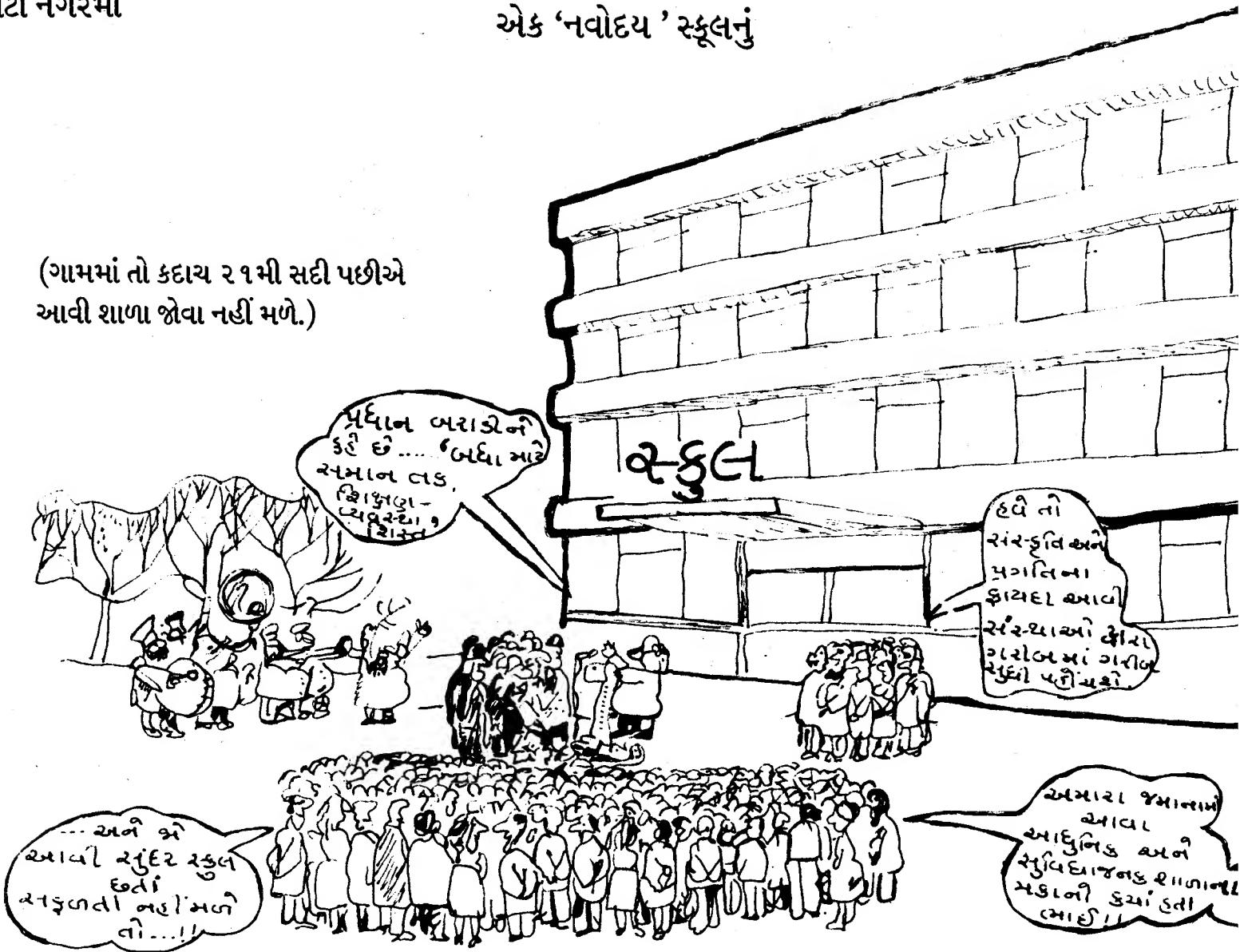
એક દિવસ શુભ મુહૂર્ત
બેંડવાજા સાથે.....

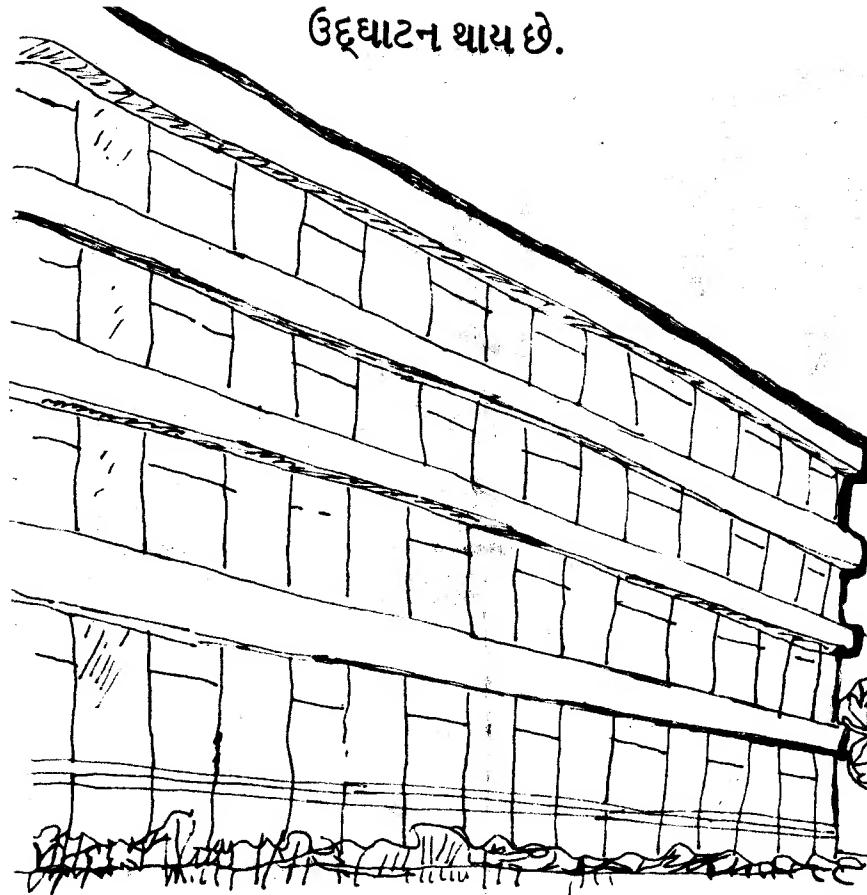
કોઈ એક માર્ગ નગરમાં

એક 'નવોદ્ય' સ્કૂલનું

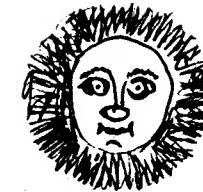
(ગામમાં તો કદાચ ૨૧મી સહી પછીએ
આવી શાળા જોવા નહીં મળે.)

ଓଡ଼ିଆଟନ ଥାଯଛେ.

ચારે બાજુ આનંદ ફેલાઈ જાય છે.

ମୁହଁରେ,
ମୋହନ୍ତି କେବଳ
ଥାଇ ଅଚ୍ଛା
କବି ମେହନ୍ତି

242 811 E
24101 24121
24146 25

ମେଲି କାହିଁ
ମେଲି କାହିଁ
ମେଲି କାହିଁ
ମେଲି କାହିଁ

2121 61911
... 2121 61911
ELL21 42
2121 61911
MORIE'S ED!

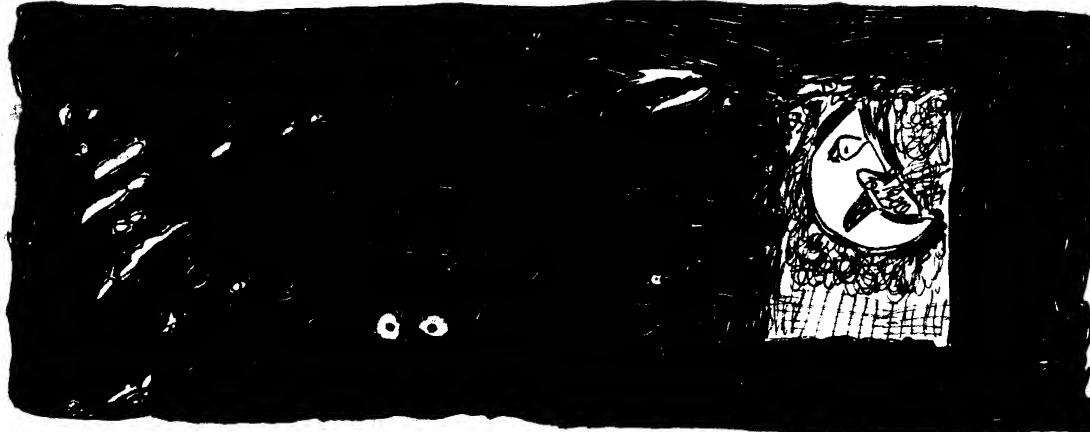
તેમ છતાં

કયાંક કંઈક અકળામણ અનુભવાય છે.....

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ
એટલા બધા
બેચેન રહે છે કે
માંદા પડી જાય છે.

“શાળામાં પહેલા દિવસે જ અમારા શિક્ષકે અમને કહેલું
કે અમારા માંથી ઉત્તે તો નાપાસ જ થશે. આંકડા શાસ્ત્રીઓએ
આ પૂરવાર કરેલું છે.”

શાળા એક એવી સંસ્થા છે કે જે મનૌવૈજ્ઞાનિક દ્વારા જીવન
હેરાન થતા બાળકોને માંદા કરી મૂકે છે. લોભિત કે મૌખીક
પરીક્ષાઓ, શિક્ષકો દ્વારા શિસ્તમાં રહેવાની ધમકી, સ્વર્ણાંત્રા
અને શારીરિક શ્રમનો અભાવ, મા બાપની અપેક્ષાઓ,
વિદ્યાર્થીઓ માં વધારે માર્ક્સ મેળવવાની ચિંતા અને તો ય નોકરી
મેળવવાનો પ્રશ્ન! આ બધાથી જે માનસિક તણાવ ઊભો થાય
છે તેનાથી વિદ્યાર્થીઓ વ્યગ અને બેચેન બની જાય છે, અને
હંમેશા ચિંતાગ્રસ્ત રહેવાની બિમારીનો ભોગ બને છે.

બિમારીની અસર શરીરના અંદરના અંગો પર પક્ષ પડે
છે. પરિણામે માથાનો દુઃખાવો પાચનતંત્રની તકલીફ, હંદયની
વ્યગતા, પેટમાં કૂમિ જેવી બિમારીઓના ભોગ બને છે. પક્ષ
શાળામાં જ્યારે ઉનાળાની, નાતાલની કે દિવાળીની રજાઓ હોય
છે. ત્યારે બધી જ બિમારીઓ ગાયબ થઈ જાય છે.

ખરેખર તો બાળકોને સતત આવી સ્થિતિમાં રાખવા
ઘણું જોખમી છે. તેમ થવાથી લાંબે ગાળે તેમનું મન થાકી જરો
અને લાગણીશીલતા ઓછી થતી જરો.

... અને મોટા ભાગના તો
શાળામાંથી ભાગી છૂટવાનું પસંદ કરે છે...
અને કેટલાક ભાગી પક્ષ જાય છે. ...

વાલીઓની મુંજવડા

... અને કેટલાક ઉદ્ગારો

શિક્ષકોમાં બેચેની

કેટલાક સંતુષ્ટ છે,

ગાંધી વાં આટલી
ગરૂપદ નહોં

આ ભેદભન્નો
તો અનુભૂતાં એથી
અંગારા

આપણે બધા જર્જરિત મકાનોમાં, વર્ગોમાં, દિવાલોથી
ઘેરાએલા છીએ, જ્યારે આ દિવાલોની બહાર દુનિયા જરૂરથી
બદલાતી જાય છે. આપણે એ જ રસ્તા પર ચાલી રહ્યા છીએ જે
કદાચ પહેલાના સમાજ માટે યોગ્ય હશે. જ્યાં સુધી શિક્ષણનું
સ્વરૂપ સમાજની આવશ્યકતા પ્રમાણે નક્કી નહિ થાય અને
સમાજ બદલાય છે તે ગતિએ નહીં બદલાય તો એવા શિક્ષણ થી
શો ફાયદો? કેવળ બે ચાર જ્યાા સાહેબ જ બનશે ને? યાદ રહે
જ્યારે આપણે સમાજની વાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણે નિર્દેશ
સંપત્ત લોકોના સમાજ તરફ નહીં પરંતુ શ્રમજીવી લોકોના સમાજ
તરફ છે.

નોંધું હવે કાઈ
સાંચું રહ્યું જ નથી.

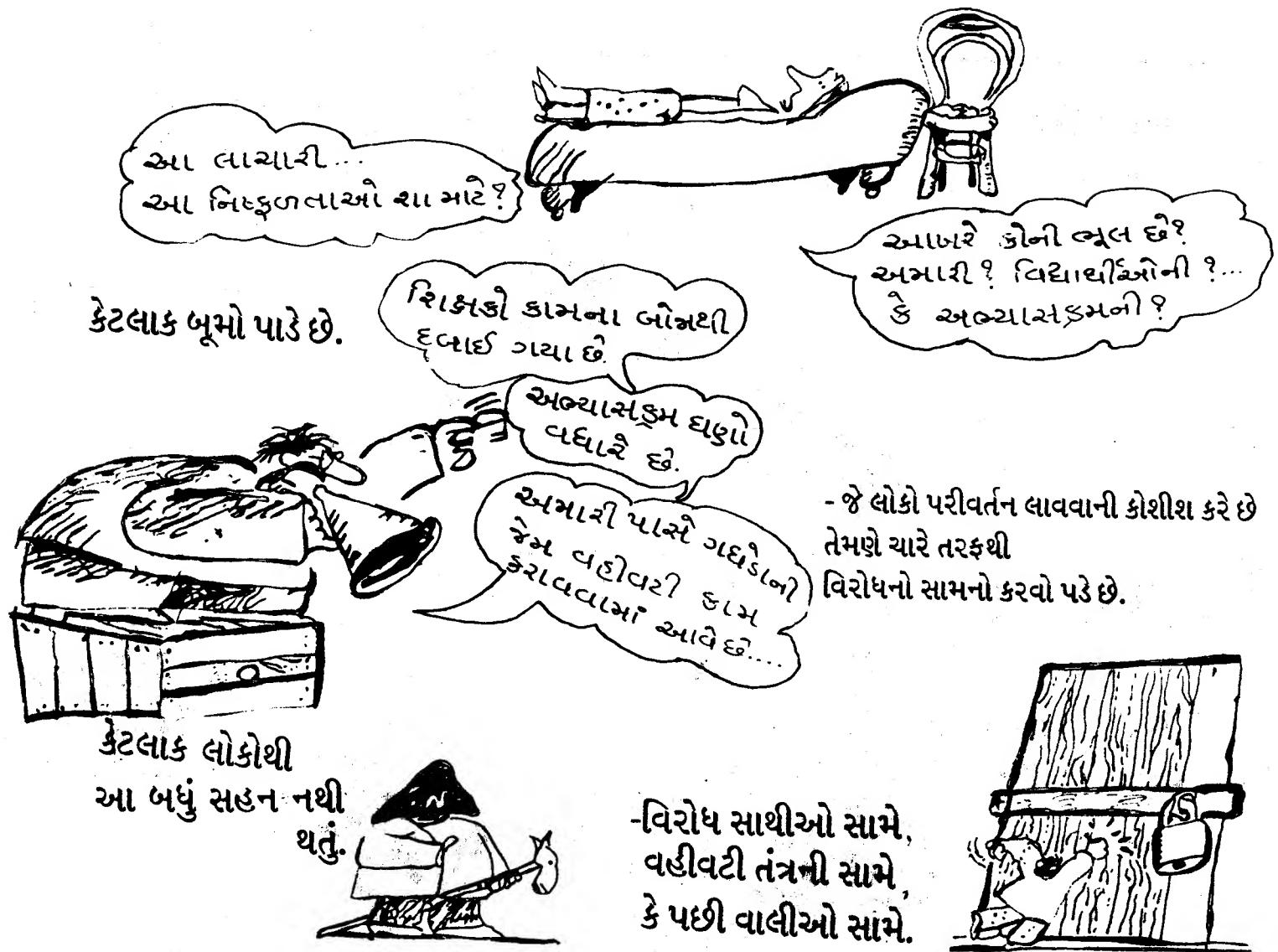
સ્તર દર્શાવવું ઉત્તરદંસ
ખરા છે....

પરંતુ કેટલાક ચિંતિત છે,
મુંગાએલા છે.

આ વાદાનો એવી
બાત રહેનારી કેમ નથી?
આંગારે મેં સું ગુણો
કર્યો છું કર્યો

કેટારા તું યો કથને
નિર્ણય જ નિર્ણય...!

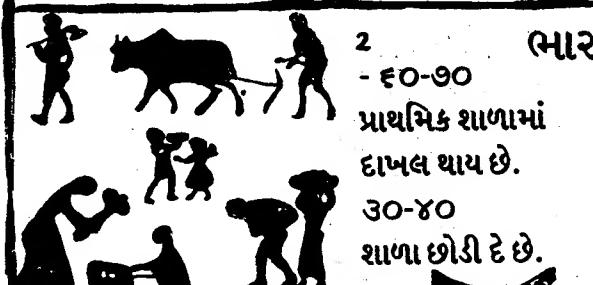
કેટલાક અનુભવે છે કે
તેઓ જ દોષિત છે.

મોટા ભાગના બાળકો
શાળા બહાર ધકેલાઈ જાય છે.

શિક્ષણ વ્યવસ્થા એક ચારથી છે.
જેમાં સંપત્ત લોકો જ આગળ વધી શકે છે.

1 30-40 બાળકો
શાળાએ જવા જ
નથી પામતા.

7 - આ રીતે મોટા ભાગના માટે
આ શાળા વ્યવસ્થા કાંઈ અર્થ ધરાવતી નથી.....

ભારતના દર 100 બાળકમાંથી

2 - 50-90
પ્રાથમિક શાળામાં
દાખલ થાય છે.
30-40
શાળા છોડી દે છે.

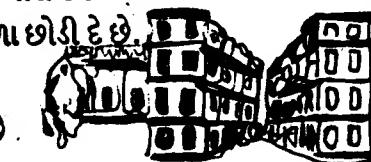
3 - 30-40
માધ્યમિક શાળામાં
જાય છે, તેમાંથી
15-20
માધ્યમિક શાળા
છોડી દે છે.

4 - 15-20
ઉચ્ચતર માધ્યમિક
શાળાઓમાં જાય છે.

5 જમાથી 4-10
અત્યાસ દરમ્યાન જ

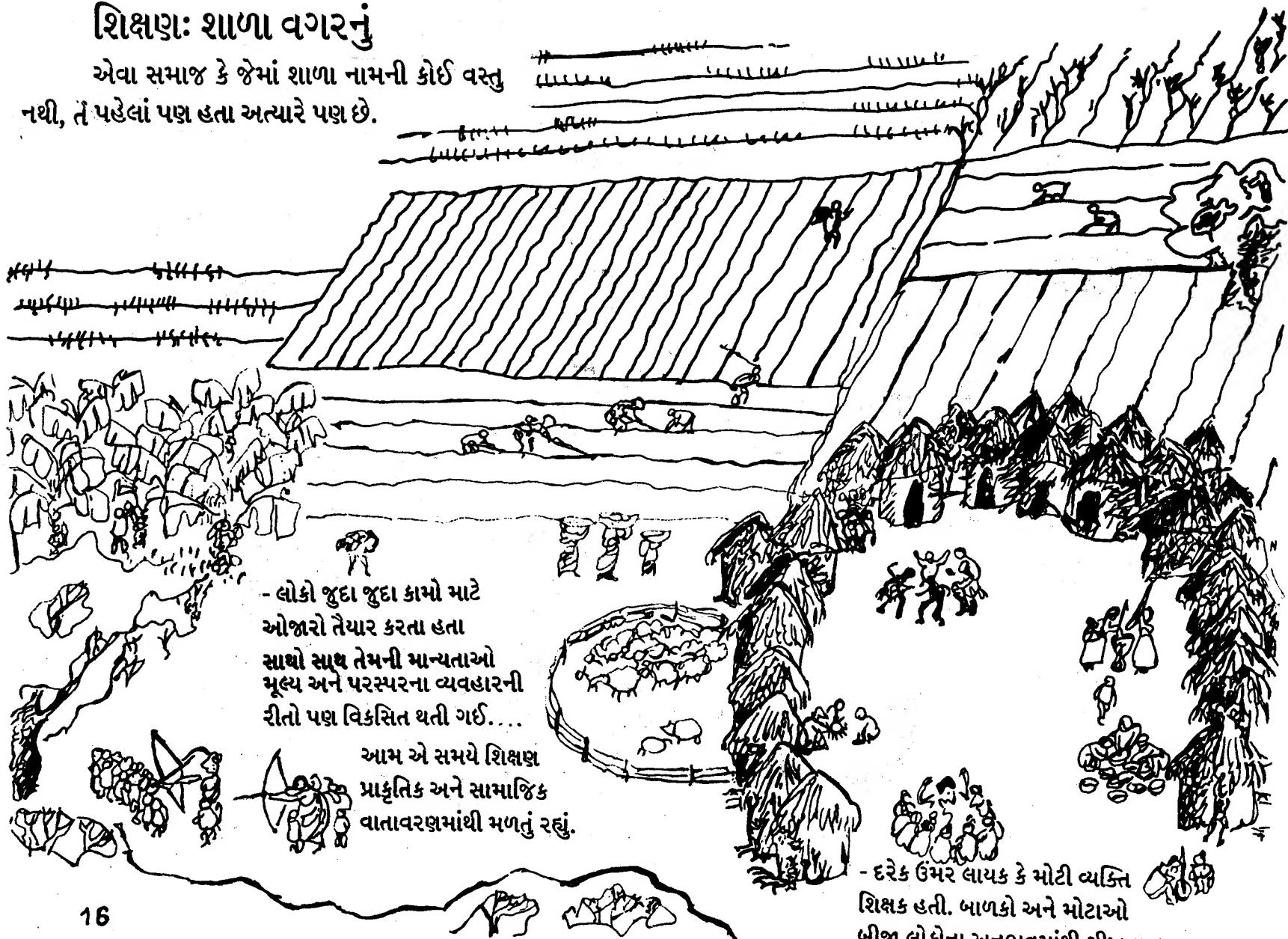

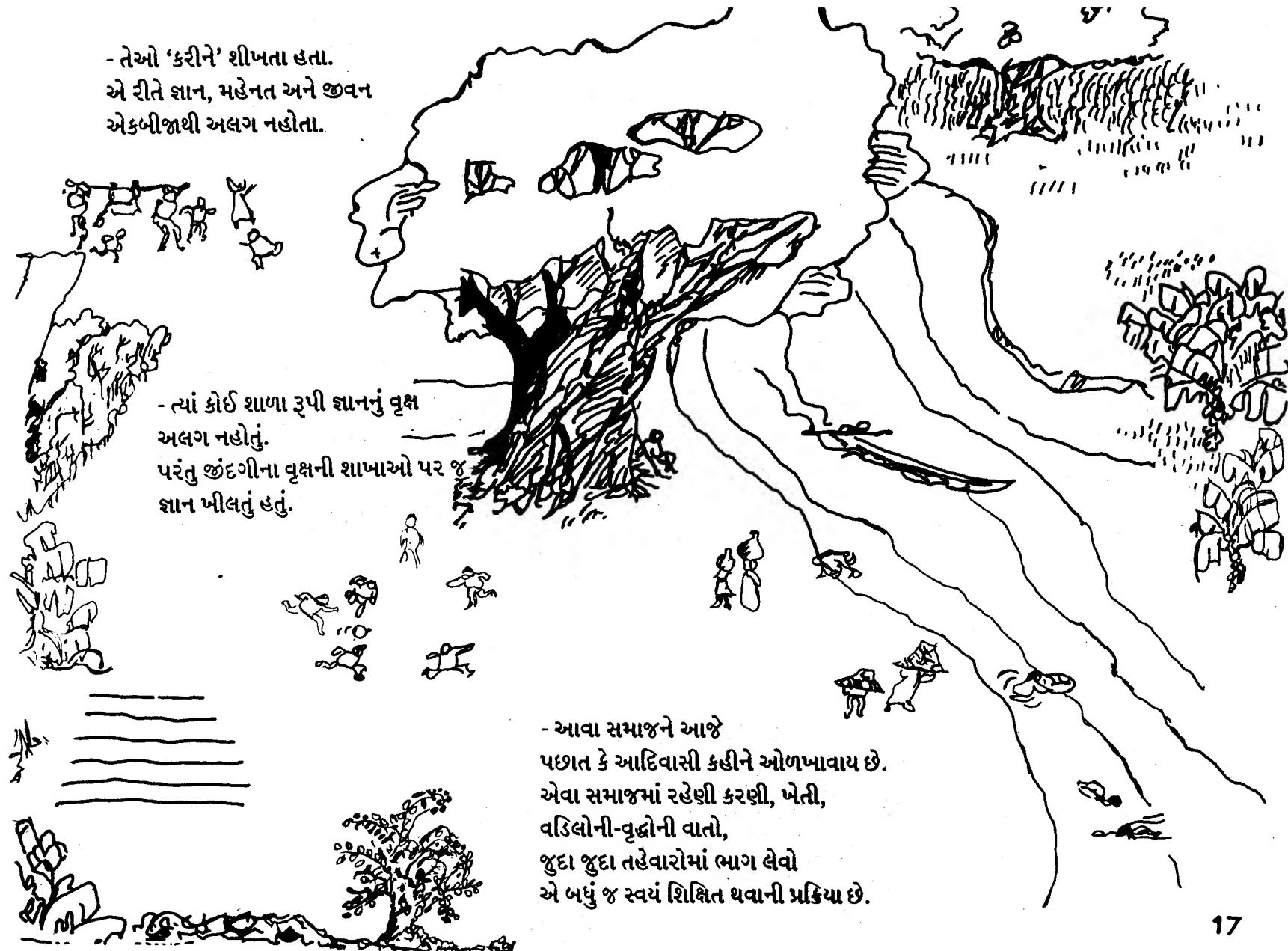
6 4-10 શાળા પૂરી કરી
આગળ ભણતા નથી.
- માત્ર 4-10 બાળકો જ
કોલેજ સુધી પહોંચી શકે છે.
જેમાંના 4-4 જ
સ્નાતક સુધીનો
અત્યાસ પૂરો કરે છે.

શિક્ષણ: શાળા વગરનું

એવા સમાજ કે જેમાં શાળા નામની કોઈ વસ્તુ
નથી, તે પહેલાં પણ હતા અત્યારે પણ છે.

સત્ય શાળા

મધ્યકાળમાં યુરોપમાં એક એવું પરિવર્તન આવ્યું કે જેથી શિક્ષણ એ શાળાકીય ઉત્પાદન બની ગયું.

જેવી રીતે આપણા દેશના પ્રાચીનકાળના સમયમાં ‘ધ્રાવણ’ જ શાની મનાતો હતો તે રીતે યુરોપમાં શીખવનારો એક વર્ગ ઊભો થયો. સામાન્ય રીતે તેમાં પાદરીઓ હતા. તેઓ જ્ઞાનને એક કૃત્રિમ કે ઉપજીવી કાઢેલા વાતારણમાં ફેલાવવામાં ઉસ્તાદ હતા. એ વાતાવરણ રોજબરોજની જિંદગી અને વડિલોના સાનિધ્યથી દૂર રાખનારું હતું. આ જ ‘શાળા વ્યવસ્થા’ની શરૂઆત હતી. જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ આ શાળાઓ ધનવાનો માટે અનામત થતી ગઈ. બાકીના લોકો-ખેડૂત-મજૂરો-વસવાયા-કારીગરો બધા પોતાના જીવન સંઘર્ષમાંથી જ શિક્ષણ મેળવતા રહ્યા.

‘સત્ય’ લોકોની આ શાળામાં પરંપરાગત રૂઢિઓ અને નેતિક મૂલ્યો પર ભાર મૂકવામાં આવતો. કંઈક અંશે વાક્ષિકા અને તત્ત્વજ્ઞાન પર ભાર મૂકાતો. વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટીકોણ કે જેનાથી પરિવર્તન આવશે તેવો ડર હતો-તેને મહત્વ ન અપાતું. ભાષણભાળ અને પુસ્તકિયા જ્ઞાન ને જ મહત્વ આપવામાં આવતું. વાક્ષિકા અને પુસ્તકિયા જ્ઞાન એ બંને એક એવી પરંપરાના પ્રતિક હતા કે જેમાં દુનિયા અને સમાજ કદી ન બદલી શકાય તેવું માનવામાં આવતું હતું.

એવા ‘સત્ય’ વર્ગ માટે ‘વાંચવું અને લખવું’ એ પોતાની તથાકથિત સત્યતા ટકાવી રાખવાનું એકમાત્ર સાધન બની ગયું.

જ્યાં સુધી સામંતવાઈ સમાજ વ્યવસ્થા ચાલુ રહી ત્યાં સુધી જ મધ્યમવર્ગની શાળાઓ ચાલુ રહી. પછી મૂડીવાઈ સમાજ વ્યવસ્થા આવી. તેનો પણો ખેતી નહીં પણ ઔદ્યોગિક કારખાનાં હોવાથી તેમાં મોટું પરિવર્તન જરૂરી હતું.

યાંત્રિકરણો તો દુનિયાનો નકશો જ બદલી નાંખ્યો. નવી ટેકનોલોજીની સાથે નવો સામાજિક વર્ગ પણ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. જૂના જમીનદારોના સ્થાને એક નવા ઔદ્યોગિક મર્યાદ વર્ગ સમાજમાં પોતાના મૂળિયા નાંખવા શરૂ કર્યા. નવા ઉત્પાદન કેન્દ્રો અર્થાત્ કારખાનાઓની આસપાસ ગરીબ કામદાર વર્ગ અને મજૂરો એકઢા થવા માંડ્યા.

આ બદલાતા સમાજમાં માત્ર ઉચ્ચ વર્ગ જ શાળા સુધી પહોંચ્યો. પરંતુ નવી અર્થ વ્યવસ્થાને હવે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની જરૂર પડી. એટલે શાળામાં ભાણાવવામાં આવતા અભ્યાસક્રમમાં પરિવર્તન આવ્યું અને શાળાએ આધુનિક બનવું પડ્યું. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના વિષયો પણ સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન જેવા વિષયોની જેમ મહત્વના ગણાવા લાગ્યા.

એક શાળા અમીરોની

સમાજની એક મહત્વની શક્તિ તરીકે બહાર આવેલો મધ્યમ વર્ગ હવે હજારો લાખો 'નાસમજ મજૂરોની ચિંતા' કરવા લાગ્યો. તેઓ પણ લઘૃતમ શિક્ષણ મેળવીને શિક્ષિત કામદારો અને સારા નાગરિક બને તેવી જરૂર જણાઈ.

આ રીતે અમીરોની શાળાની સાથે સાથે બીજી એક શાળા પણ અસ્તિત્વમાં આવી - ગરીબોની શાળા. આ શાળાઓનું ધ્યેય લીલિધ્યાના કામદારોને થોડા 'સહ્ય' બનાવવાનું હતું, કે જેથી તેઓ ઔદ્યોગિક સમાજના પહેલા પગથિયે ઊભા રહેવા લાયક બને.

આ બે જાતની શાળાઓ બે વર્ગમાં વહેચાયેલ સમાજનું પ્રતિબિંબ બનીને સામે આવી. કામદારોના બાળકો પ્રાથમિક શાળામાં જવા લાગ્યા. આ શાળામાં એટલું તો નકરી જ હતું કે અભ્યાસ થોડા વર્ષો સુધી જ થશે. બહુ લાંબો સમય નહીં. ઉચ્ચ વર્ગના બાળકોનો રસ્તો કાંઈક જુદો હતો. અને તેમના ભવિષ્યની જવાબદારી તે વર્ગના હાથમાં જ હતી.

લોકતાંત્રિક શાળા તરફ

“શિક્ષણ અને સંસ્કૃતમાં ભાગીદારી” એક મુખ્ય માંગના સ્વરૂપમાં આગળ આવી. બધાને શિક્ષણનો સમાન અધિકાર મળવો જોઈએ એમ કહેવાવા લાગ્યું.

મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ લોકતાંત્રિક શિક્ષણ પ્રથાનું આવશ્યક લક્ષણ મનાવા લાગ્યું. મજૂરો અને કામદારો એવી અપેક્ષા સેવવા લાગ્યા કે તેમના બાળકોને એક એવી શાળા મળે કે જે બધા માટે ઉપલબ્ધ હોય અને જે સમાજમાં તેઓનું નિભ સ્થાન છે તેને દૂર કરવામાં મદદરૂપ થાય.

છેવટે એ બધી માંત્ર યુરોપીય દેશોમાં માન્ય થઈ. બાળકોની શાળાકીય શિક્ષણની મર્યાદા લંબાવવામાં આવી. ફંઝાં ૧૩ વર્ષ અને ઈંગેન્ડમાં ૧૬ વર્ષની ઊંમર સુધી શાળાકીય શિક્ષણ અપાતું થયું. પહેલા માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ જ મફત અપાતું, ધીરે ધીરે માધ્યમિક શિક્ષણ પણ મફત અપાવા લાગ્યું. આ રીતે જ બેવડી શિક્ષણ પ્રથાનો ખાત્મો

બોલાવાયો. બધા જ વર્ગના બાળકોના શિક્ષણની શરૂઆત હવે એક જ પ્રકારની શાળાથી થવા લાગી. આ શાળાકીય શિક્ષણ પુરું કર્યા પછી આગળના શિક્ષણ માટે બે પ્રવાહો હતા. એક ઉચ્ચ શિક્ષણનો અને બીજો તકનીકી શિક્ષણનો. આ પ્રવાહોમાં કાબેલિયતના આધારે પ્રવેશ મળતો. સફળ બાળકો લાંબા રસ્તાના અર્થાત્ વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ મેળવવા હક્કાદર બનતા, જ્યારે બાકીના નોકરી ધંધાને લગતા શિક્ષણને લાયક ઠરતા. એનો અર્થ એવો થયો કે ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પહેલા જન્મ અને સંપત્તિના આધારે પસંદગી થતી હતી તે હવે શાળાકીય શિક્ષણ નકરી કરવા લાગ્યું. એવું લાગવા માંગ્યું કે જ્ઞાન હવે પસંદગી વ્યાજબી રીતે થાય છે.

જો શિક્ષણને લોકતાંત્રિક બનાવવાનો અર્થ એ કરીએ કે ગયા વર્ષની તુલનામાં આ વર્ષ વધારે બાળકોએ શાળામાં પ્રવેશ મેળવ્યો અને વધારે વિદ્યાર્થીઓએ ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી તો કેટલેક અંશે લોકતાંત્રિક થયું. ગણાય. પરંતુ શિક્ષણને લોકતાંત્રિક કરવાનો અર્થ એ કરીએ કે સમાજના બધા વર્ગના બાળકોને એક સરખો મોકો અને સુવિધા મળતા થાય તો સંધર્ષ હજુ સમામ નથી થયો.

શિક્ષણને લોકતાંત્રિક બનાવવાનો આ લાંબો સંધર્ષ

શું સફળ માની શકાય ?

જે બધા બાળકોના શિક્ષણની શરૂઆત એક સરખી શાળા, એક સરખી સુવિધા જેવીકે ‘મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ’ તો બધા જ ‘સારા’ ‘પ્રતિભાવાના’ એને હક્કાદરને જરૂર સફળતા મળવી જોઈએ. પછી તે સમાજના ગમે તે વર્ગમાં કેમ ન જન્મયા હોય.

વास्तविकता शुंछे ?

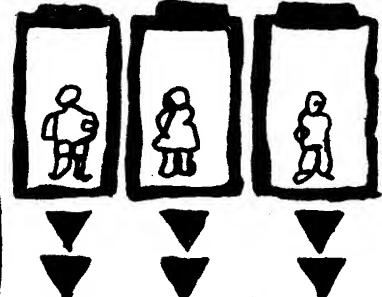
શ્રમજળવીઓના બાળકોની શિક્ષણ માટેની સંભાવના' એ તો વધવા માંડી પણું આ બાળકોની 'સફળતાની સંભાવના' અન્ય વર્ગના બાળકો કરતાં ઘણી ઓછી છે.

(૧) નાપાસ થવું, પાછળ પડી જવું.

પ્રાથમિક કક્ષાએ અન્ય વર્ગની અપેક્ષાએ શ્રમજળવીઓના બાળકો વધારે નાપાસ થાય છે.

(૨) ચયન પ્રથા

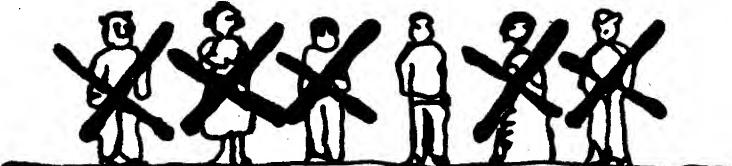
શિક્ષણ વિલ્લન કોરોમાં જવાની સંભાવના બાળકોની સામાજિક પૂર્ણત્વમાં સાથે જોડાયેલી છે.

સામાજિક
વિસંવાહિતા
તો
ત્યાંની ત્યાં જ છે.

(૩) શાળા છોડી દેવી

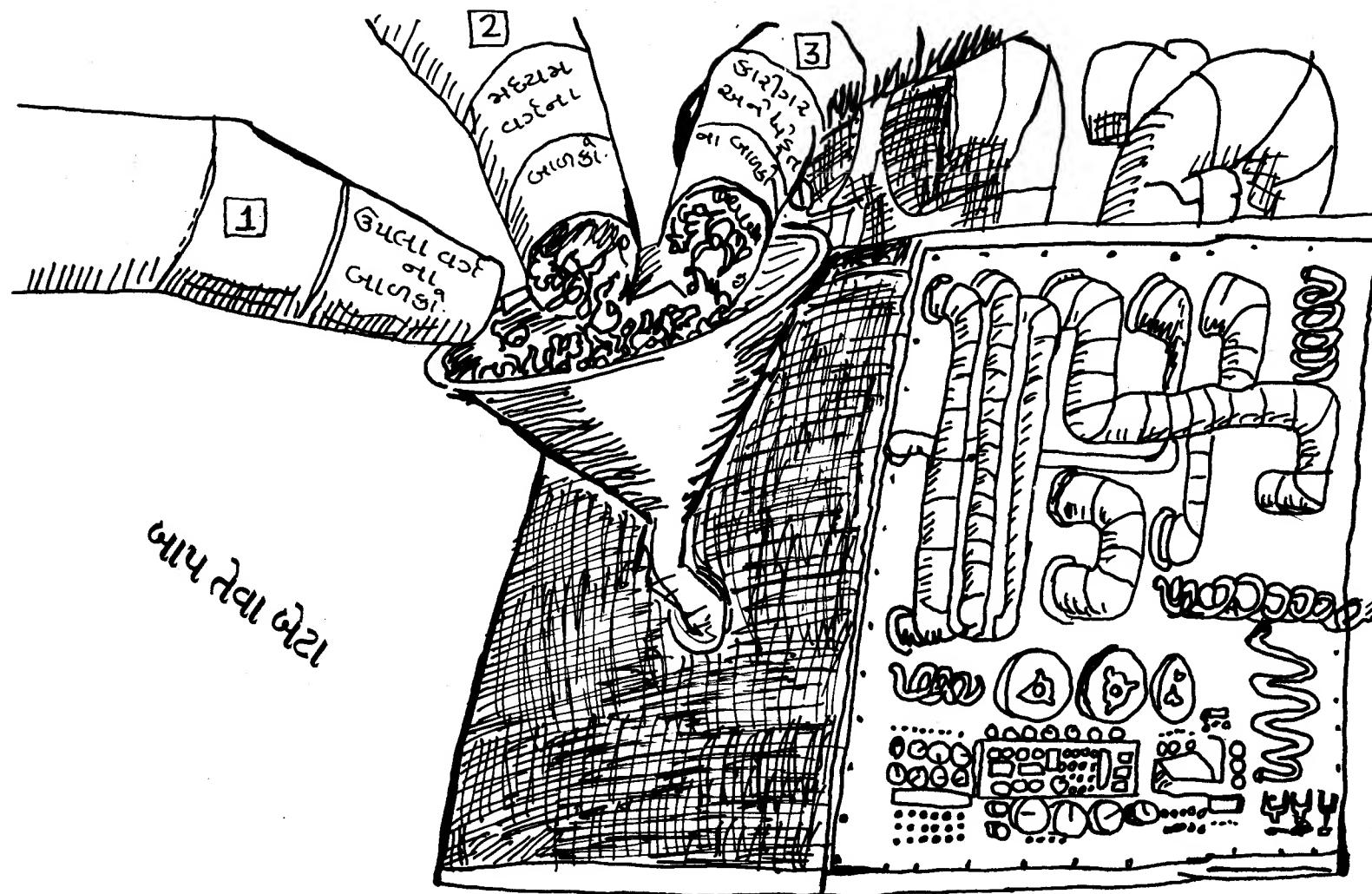
શાળા છોડવાનું મુખ્ય કારણ અભ્યાસમાં પાછળ પડી જવું
તે છે એવી ધારણા દઢ થઈ ગઈ છે, અને એનો શિકાર ગરીબ બાળકો વર્દારે થાય છે.

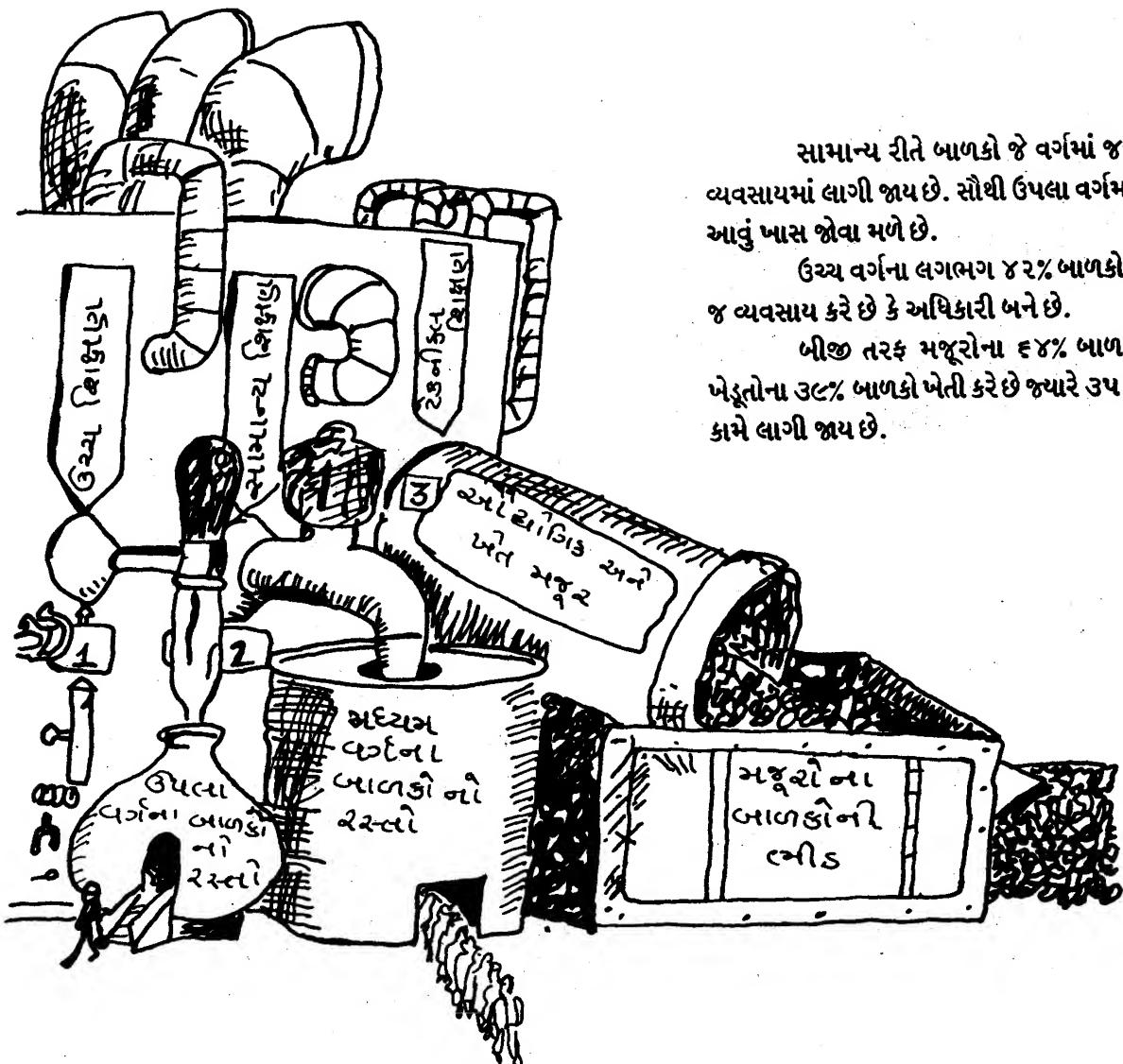

યુનેસ્કોના એક સંશોધને આ વાતની પુર્ણ કરી છે.

કેટલાંકને
શાળા જઈએ
દઢેલી મુકદામાં
આવે છે, તો
કેટલાંક
લાગે દુટ્ટવામાં
સફળ થાય છે ...

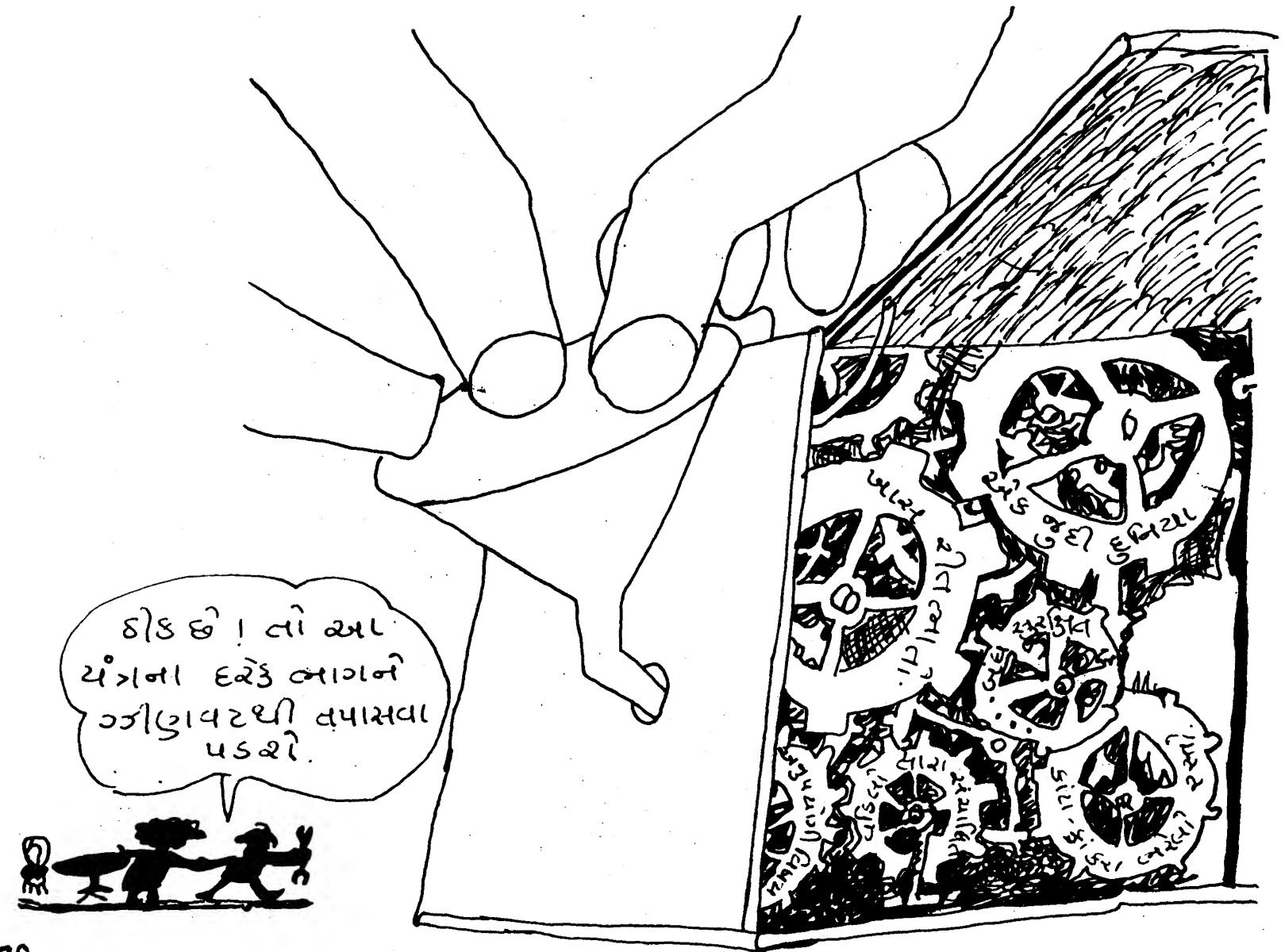
સામાન્ય રીતે બાળકો જે વર્ગમાં જન્મ લે છે તે જ વર્ગના વ્યવસાયમાં લાગી જાય છે. સૌથી ઉપલ્બા વર્ગમાં અને નીચલા વર્ગમાં આવું ખાસ જોવા મળે છે.

ઉર્ચય વર્ગના લગભગ ૪૨% બાળકો પોતાના પિતાની જેમ જ વ્યવસાય કરે છે કે અધિકારી બને છે.

બીજી તરફ મજૂરોના ૬૪% બાળકો મજૂરી જ કરે છે. ખેડૂતોના ઉદ્યમ ૩૮% બાળકો ખેતી કરે છે જ્યારે ઉપ્યુક્ત ૩૫% બાળકો કારખાનામાં કામે લાગી જાય છે.

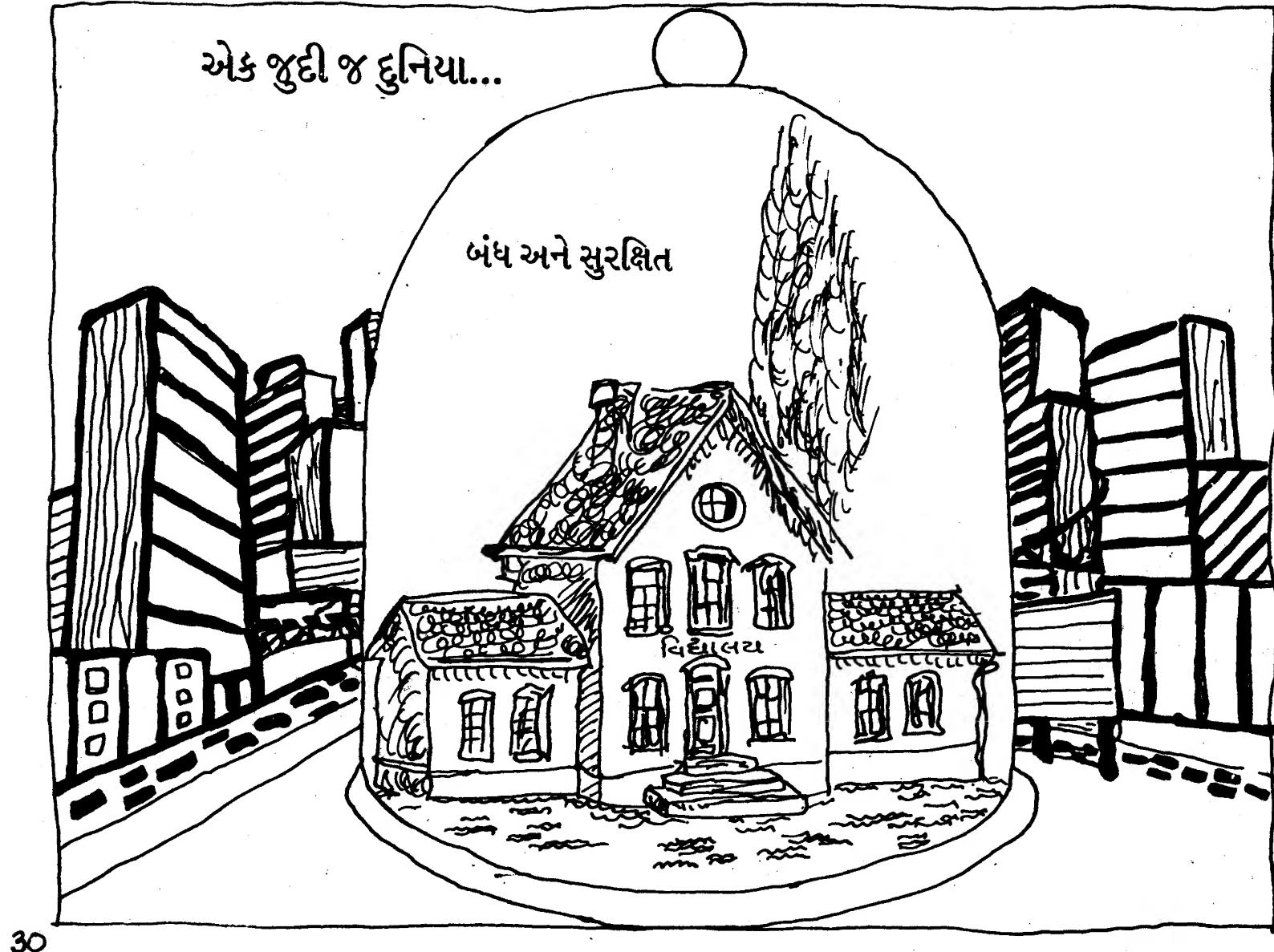

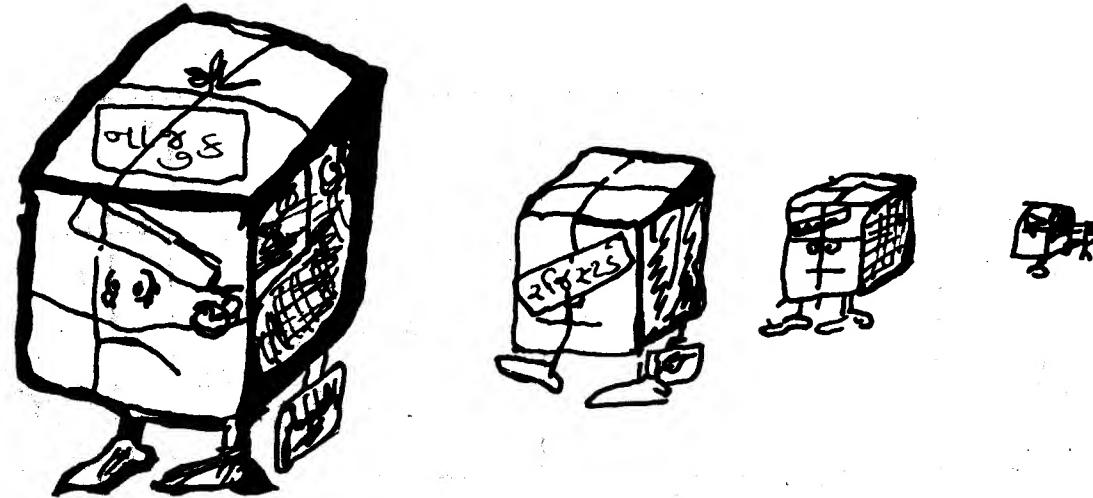

એક જુદી જ દુનિયા...

બંધ અને સુરક્ષિત

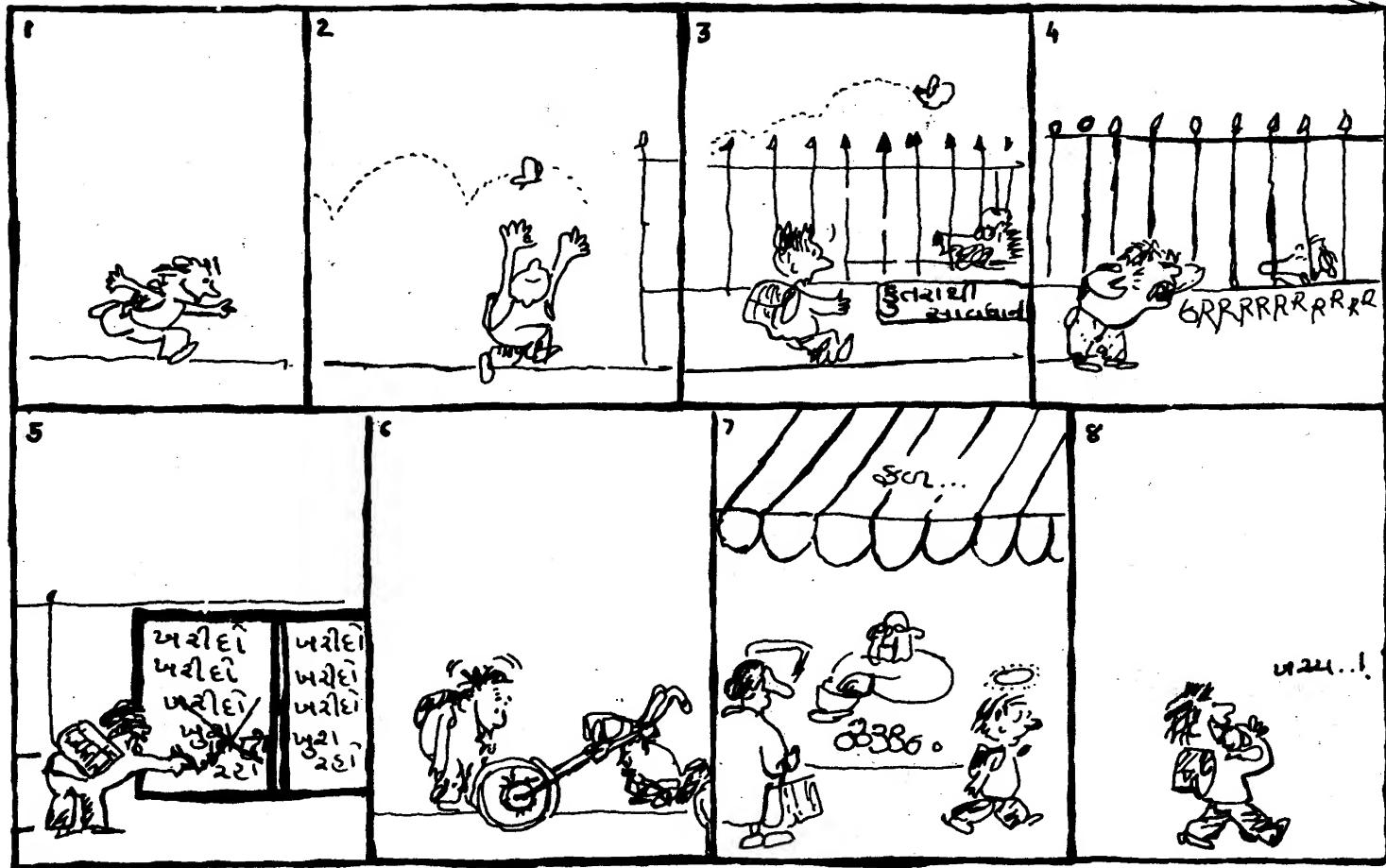
... જ્યાં બાળકોને એક રજિસ્ટર્ડ પાસર્લની જેમ ભેગા કરવામાં આવે છે.

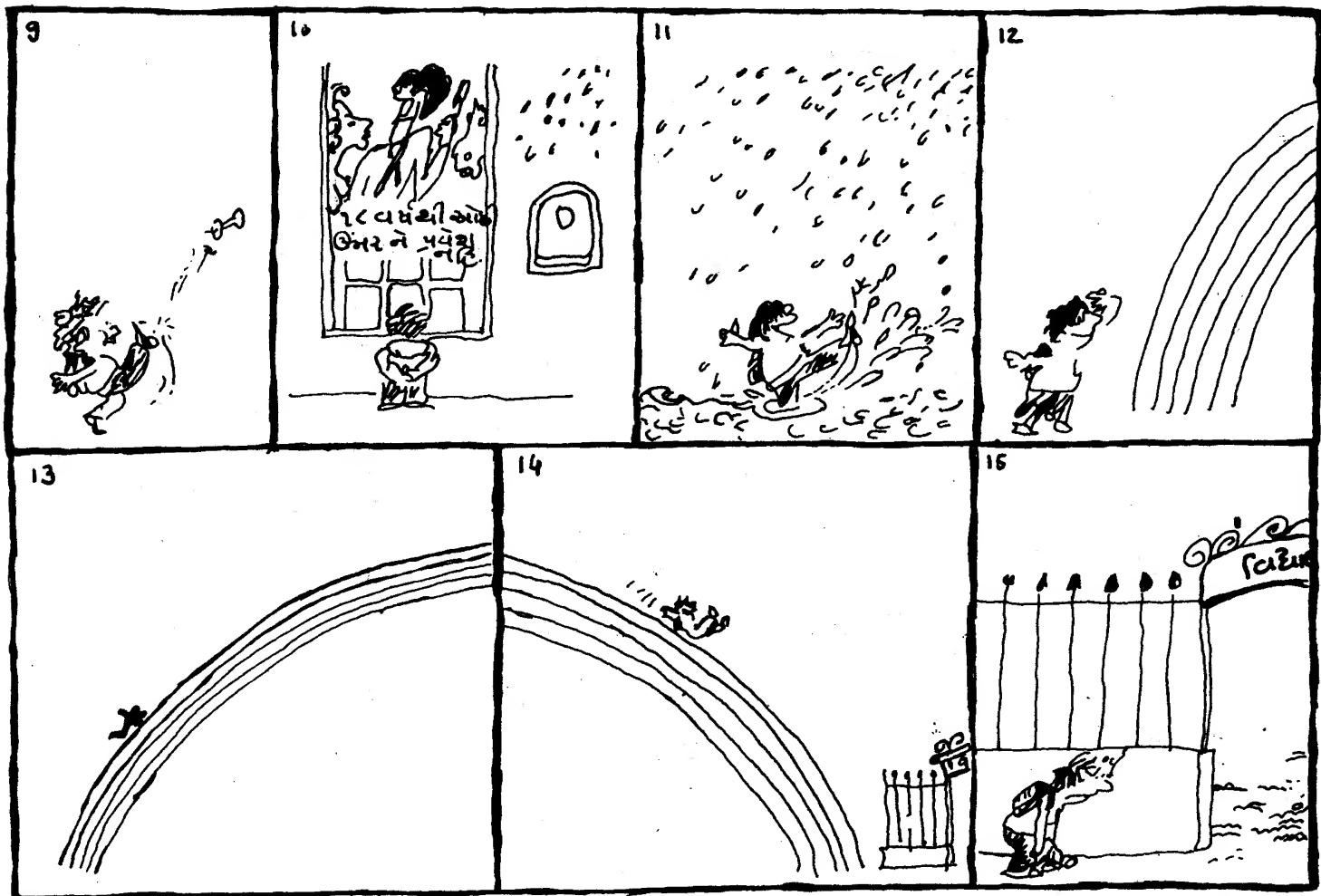

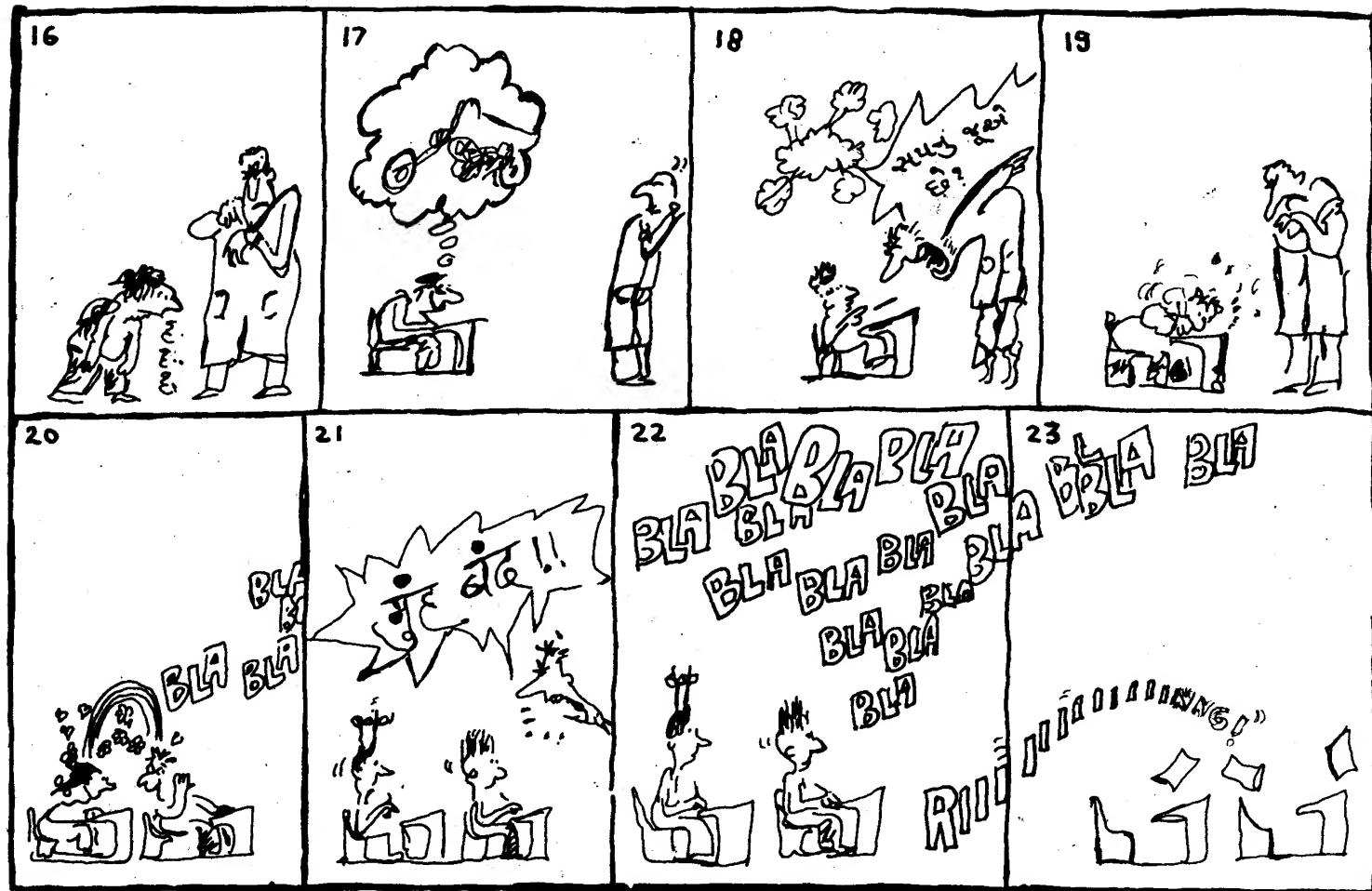
- જ્યાં દાખલ થવાનું બધાને માટે શક્ય નથી અને વાલીઓ પણ પોતાની જાતને પરદેશી અનુભવે છે.

... જવનથી વિમૂખ

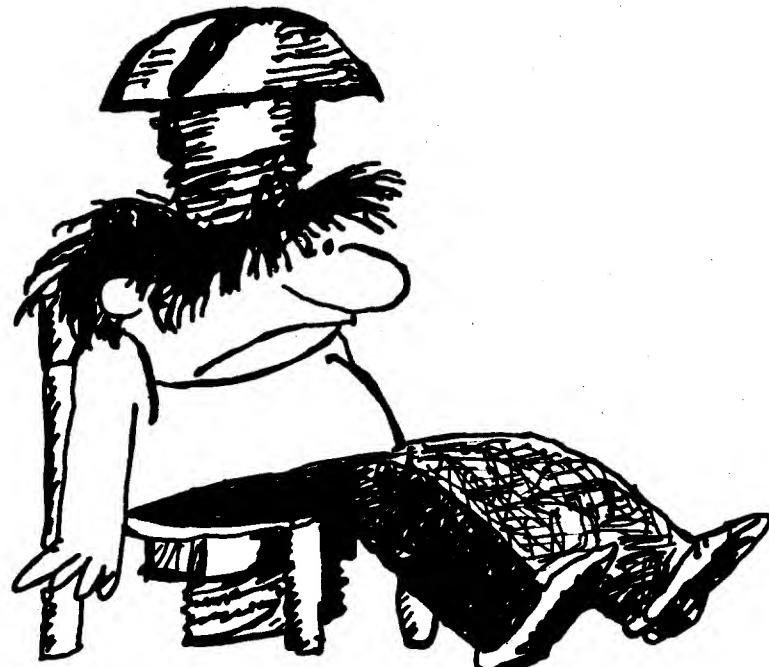

... જ્યાંના નીતિ નિયમો બદલાતા જ નથી....

ઇ વર્ષની ઉમરથી જ બાળકોને સીધી લાઈનમાં જમીન પર બેસાડાય છે કે પછી લાકડાની સખત પાટલીઓ પર શિક્ષણબંધ રીતે ચોટી રહેવાની સૂચના અપાય છે. તેમને કહેવામાં આવે છે, 'સીધા બેસો, ચૂપ બેસો, આજુબાજુ ડાફોળિયા ન મારો.' અને પછી કલાકો સુધી જાત જાતના વિચિત્ર શબ્દો તેમને સંભળાવવામાં આવે છે. સંભળાવનારો પણ એક જાય છે અને બીજો આવે છે. ચૈત્રન્યથી ધબકતા સાહસિક જિશાસુઅને આ રીતે હાથ પગ પકડીને શાખાની ચાર દિવાલોમાં કેદ કરવા શું જરૂરી છે? જીવન તો બહાર ખુલ્લી હું અને સૂર્યના પ્રકાશમાં વિકસી રહ્યું છે. પેશાબ પાણીની રજા પણ છ કલાકમાં થોડા સમય માટે જ હોય છે, અને તે પણ એક નિશ્ચિત સમયે !

પૂતળાની જેમ બેસો અને ચૂપ રહે

જીવનના આનંદને નષ્ટ કરવાનો આનાથી વધારે સારો ઉપાય શું હોઈ શકે? આ વ્યવસ્થામાં માંસપેશીઓ, ઇન્જિન્યો, શરીરની અંદરના અંગો, સ્નાયુઓ અને મગજની કોશિકાઓ થાકી જાય છે. ખરેખર તો શિક્ષકના ભાષણ કરતાં આમ બેસાડી રાખવાથી વધુ નુકશાન થાય છે. હવે એ વાતનો સ્વીકાર થયો છે કે સતત આ રીતે બેસી રહેવાથી શરીરના અંગોને નુકશાન પહોંચે છે અને 20%થી વધુ બાળકોની કરોડના મણકાઓ ને નુકસાન પહોંચે છે. લુગભગ એક સંદીથી (જ્યારથી આ પ્રકારની શાખા વ્યવસ્થા શરૂ થઈ ત્યારથી) બાળકો આસ્થિતિમાં બેસીને બેચેનોથી પગ હલાવે છે, હાથ આમ તેમ કરે છે અને શાખા ધૂટવાના સમયે ઘંટ વાગતા જ બંધુકની ગોળીની જૈમ ભાગી ધૂટે છે. આ બેચેનીને અશિસ્ત ગણલામાં આવે છે અને એવો વિચાર પણ કરવામાં આવતો નથી કે તેમના પર લાદવામાં આવેલું આ એક બંધન છે. આ કોઈ અક્સમાત નથી, જાણી જોઈને આવી વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવી છે. આ વ્યવસ્થા તોડવી પડશે.

જ્યાં પહેલેથી જ નિયમો ઘડાએલા છે...

એક ચૌદ વર્ષના વિદ્યાર્થીને ધરમાં પૂછવામાં આવ્યું, “મૌખિક ભાષા એટલે કે બોલવાની તાલીમ શાળામાં કેવી રીતે આપવામાં આવે છે ?”

જવાબ-મણ્યો, “અમને તો ચૂપચાપ બેસવાનું શીખવાડવામાં આવે છે.”

નવા તાલીમ પામેલા શિક્ષકોને પૂછવામાં આવ્યું, “સારા વિદ્યાર્થીમાં શું લક્ષણો હોવા જોઈએ ?”

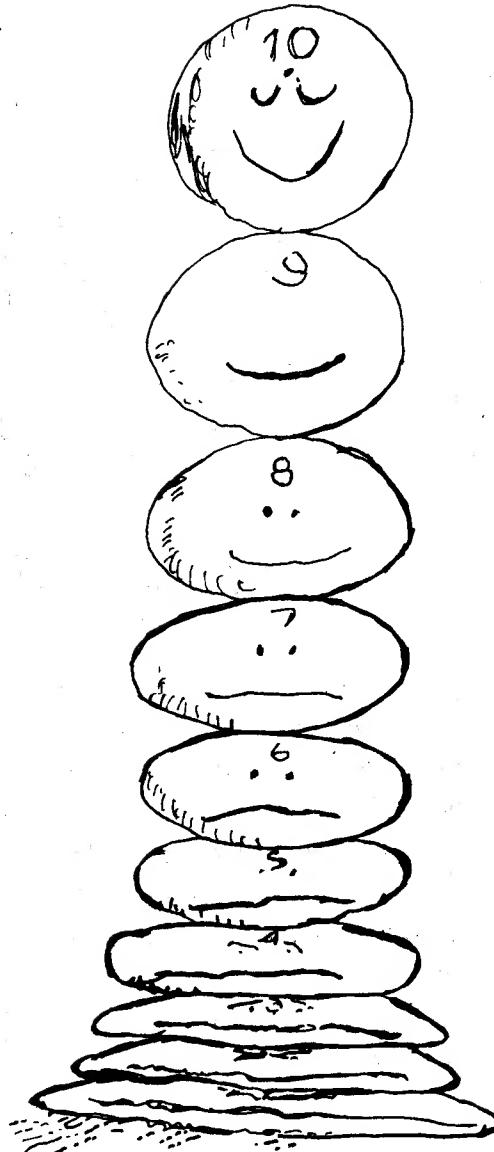
41% એ જવાબ કરીયો: ઉદ્યોગથી સાંભળતું, શિક્ષક એને કાર્યાપાદન

2% એ જવાબ કરીયો: ટાઈક કિંતન એને સમજકૃતાઈક

અદ્ભુ-પલાઠી વળો-
મોં પર અંગળી રાખો.
પૂતળાની જેમ બેસો.
આદેશોનું પાલન કરો.

શિક્ષક જ
 બોલે છે,
 જાણે છે,
 આદેશ
 આપે છે,
 નક્કી
 કરે છે,
 નિર્ણય
 લે છે
 અને
 સળા
 આપે છે.

મજાની વાત તો એ છે કે સામાન્ય રીતે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીની આ પ્રકારની ભૂમિકા સામાન્ય કે નૈર્સર્જિક માનવામાં આવે છે.

વર્ગમાં શું કરવું એ નક્કી કરવાનો અધિકાર વિદ્યાર્થીનો નથી. વિદ્યાર્થીઓ પણ પોતાને વિશે એવું જ માને છે જે તેમના વિશે શિક્ષક માનતા હોય.

દસ વર્ષના કેટલાક બાળકોએ પોતાના વિશે નીચે પ્રમાણે જવાબો આપ્યા.

પહેલો વિદ્યાર્થી

- શું તું એક સારો વિદ્યાર્થી છે?

ના બહુ સારો નહિ.

- તને કેવી રીતે ખબર પડી?

- મારી નિશાળનો રિપોર્ટ તેમાં લઘ્યું છે, હું ઘોંઘાટ કરું છું, બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે હળતો-ભળતો નથી. આવી ઘણી બાબતો મારા વિશે લખેલી છે.

બીજો વિદ્યાર્થી

- તું સારું કામ કરે છે?

- હા, ઘણું સારું.

- તને કેવી રીતે ખબર પડી?

- જ્યારે પણ મારા શિક્ષક મારી નોટ તપાસે છે ત્યારે 'સારુ' 'બહુ સારુ' એમ લખે છે.

એક વિદ્યાર્થીની

- તારું ભજવાનું કેવું ચાલે છે?

- મને ખબર નથી.

- કેમ એમ?

- હું પ્રયત્ન કરું છું કે મને સારા માર્ક્સ મળે.

જ્યાં કેવળ સાહિત્યિક ભાષા જ

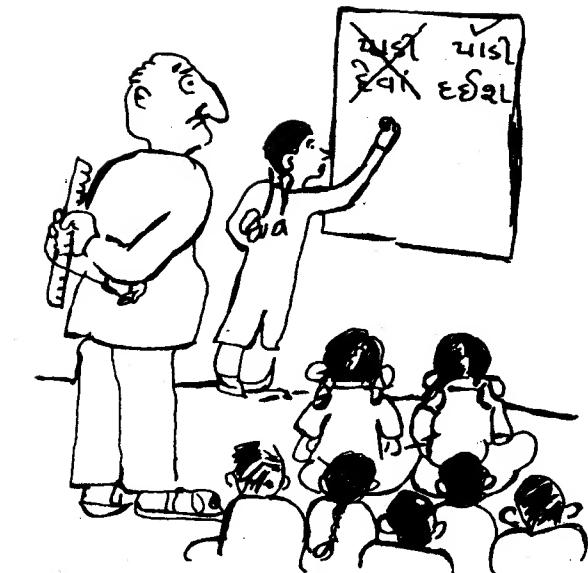
સભ્યતાની સૂચક છે.

શરૂઆતના વર્ષોમાં વિદ્યાર્થીઓએ એક એવી ભાષા શીખવી પડે છે, જે ન તો તેમની છે કે ન તો તેમના મા-બાપની શાળાની શુદ્ધ ભાષા જ 'સભ્ય' માનવામાં આવે છે.

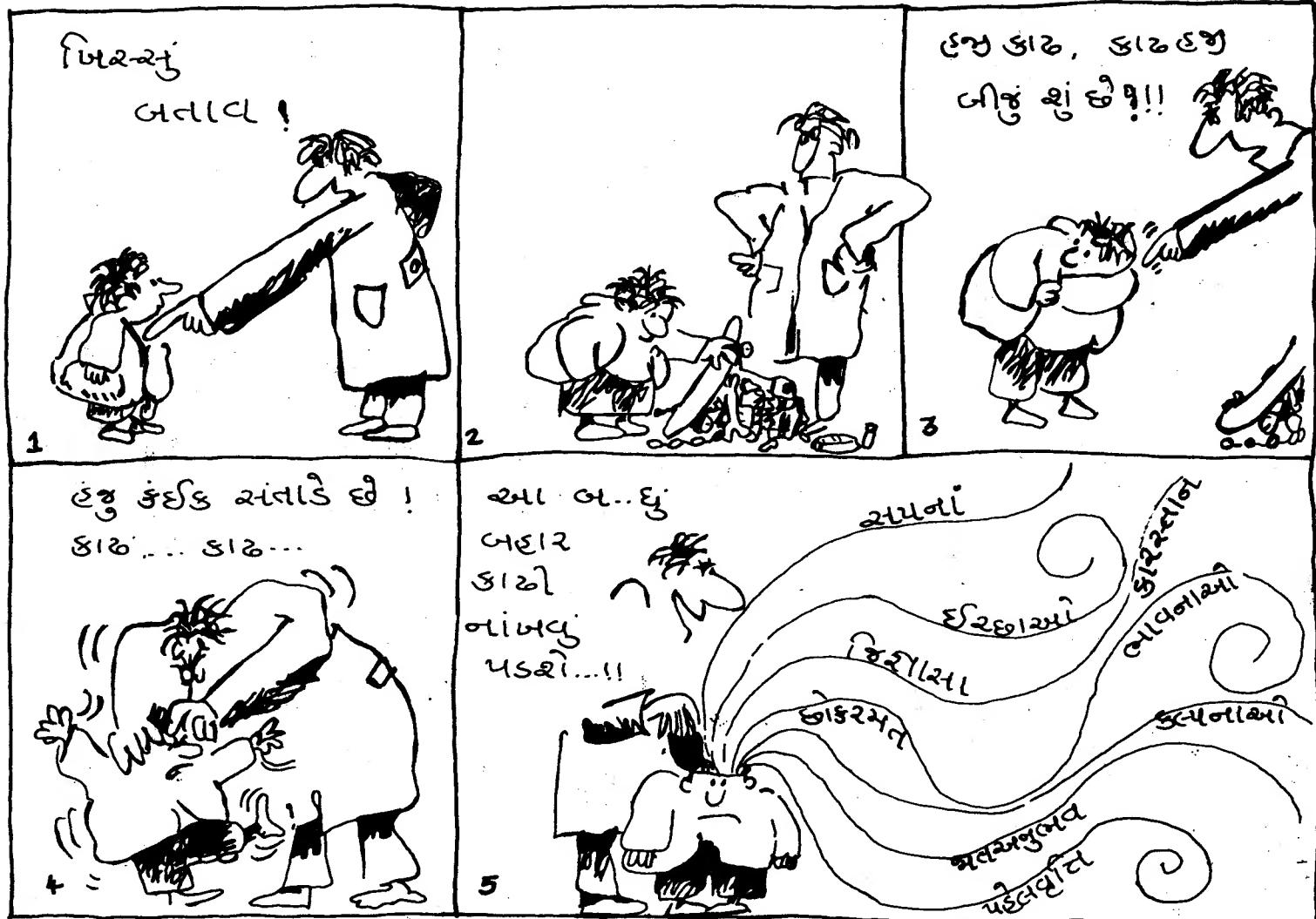
બાળકની પોતાની લાખ જ્યાં પણ આ સભ્ય ભાષાથી જુદી પડે છે ત્યાં તેની નોંધ લેવામાં આવે છે, તેને સુધારવામાં આવે છે અને તેની ભૂલ બદલ શિક્ષક દારા સંજા કરવામાં આવે છે, એમ માનીને કે ધીરે ધીરે બાળક શાળાની ભાષા-સભ્ય ભાષા શીખી જશે.

પરંતુ તેનું પરિણામ ઉંઘુ આવે છે. કેટલાક બાળકો ખોટું બોલવાના ભય ને કારણે ચૂપ રહે છે. લખાવનું પણ ટાળે છે જેથી તેમને ભૂલ બદલ સંજા ન મળે.

ભાષા શાસ્ત્રીઓ અને મનોવૈજ્ઞાનિકો બાળકની સ્વાભાવિક અભિવ્યક્તિ છીનવાઈ જાય તેવી પર્યાતિને સારી ગણતા નથી. બાળકની સ્વાભાવિક ભાષા છીનવી લેવાથી તે જીવનમાં ક્યારેય પોતાની વાત સારી રીતે રજૂ કરી શકતો નથી. પછી લોકો આશર્ય વ્યક્ત કરે છે કે બાળક યુવાન થયા પછી પણ સારી રીતે બોલી, લખી શકતો નથી.

આનાથી થતું નુકસાન વધુ ગંભીર છે કારણ કે તે માત્ર અભિવ્યક્તિ પૂરતું મધ્યાદિત નથી. કોઈપણ સમૃદ્ધાયની બોલી કે ભાષા તેની સંસ્કૃતિનું એક મહત્ત્વનું પાસું છે. તે બોલીને ખોટી કે પદ્ધતાની દેવાથી તે સમૃદ્ધાયની ઓળખ અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે વિકાર અને હીનતાની લાગણી જન્મે છે.

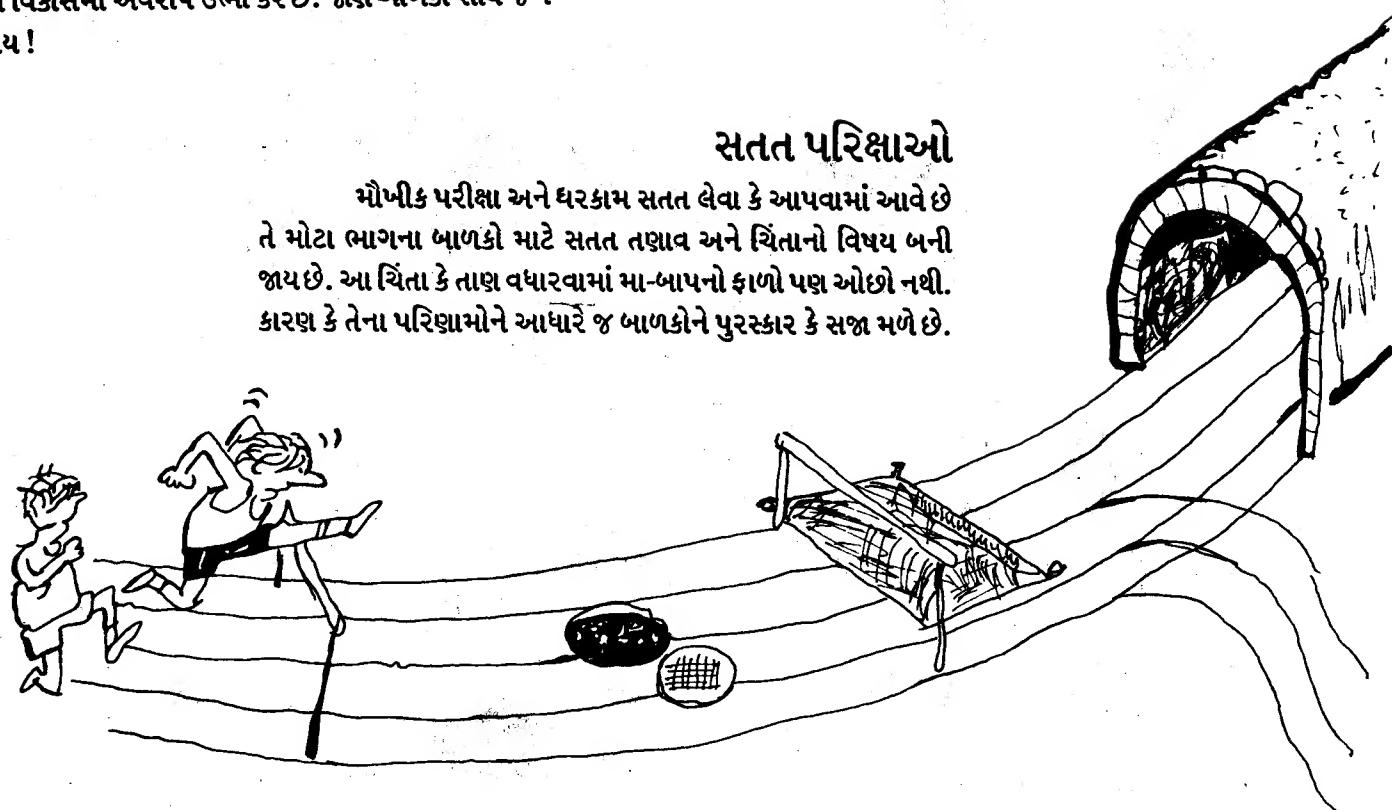

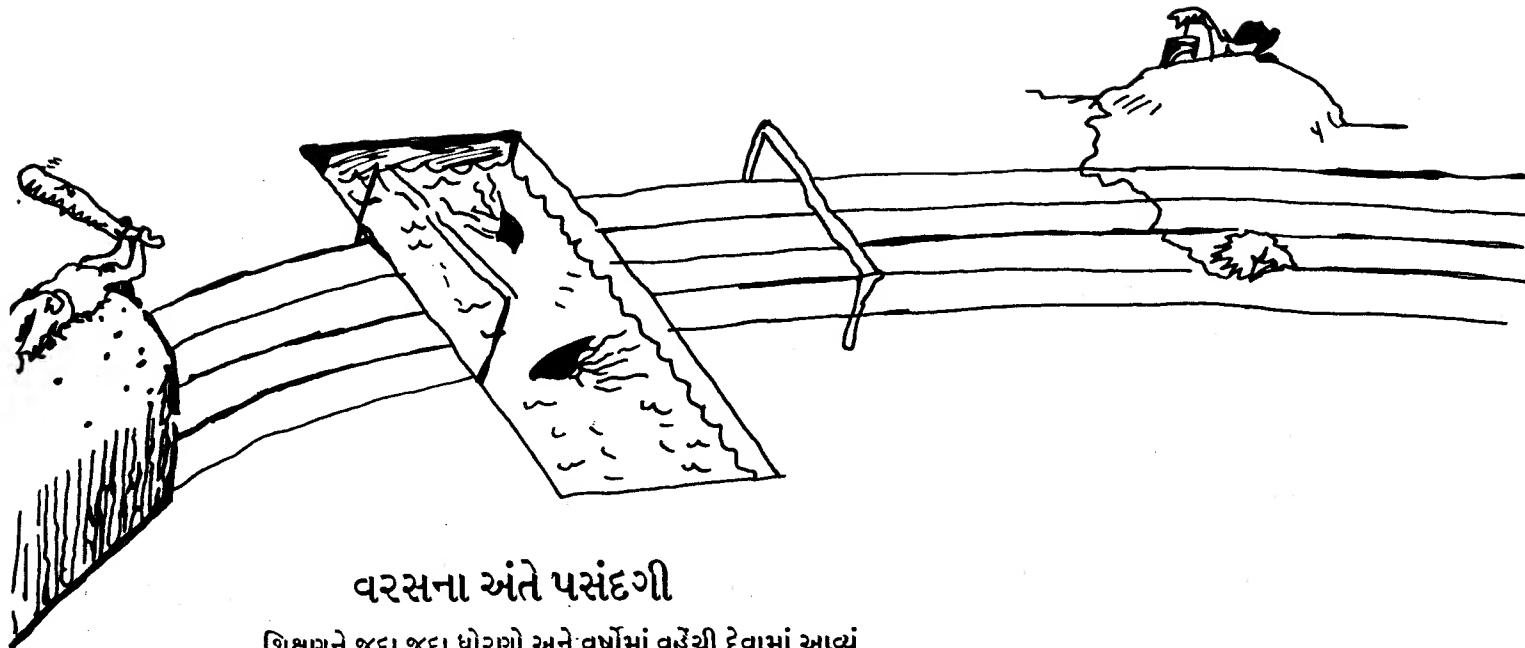
એક કાંટાળો માર્ગ

શાળામાં પરિક્ષાઓ તો બંધ કરી દેવી જોઈએ. પરંતુ જ્યાં સુધી એ શક્ય ન બને ત્યાં સુધી પરિક્ષાઓને વધારે ન્યાયપૂર્ણ બનાવવી જોઈએ. અધરા પ્રશ્નો છવનની મુશ્કેલી ભરેલી પરિસ્થિતિઓમાંથી બહાર આવવામાં મદદરૂપ થતા નથી. પરિક્ષાને વધારે અધરી બનાવતા જવાની વૃત્તિ બાળકોનાં વિકાસમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. જાણે બાળકો સાથે જંગ છેડવાનો ન હોય !

સતત પરિક્ષાઓ

મૌખીક પરિક્ષા અને ધરકામ સતત લેવા કે આપવામાં આવે છે તે મોટા ભાગના બાળકો માટે સતત તણાવ અને ચિંતાનો વિષય બની જાય છે. આ ચિંતા કે તાણ વધારવામાં મા-બાપનો ફળો પણ ઓછો નથી. કારણ કે તેના પરિણામોને આધારે જ બાળકોને પુરસ્કાર કે સજા મળે છે.

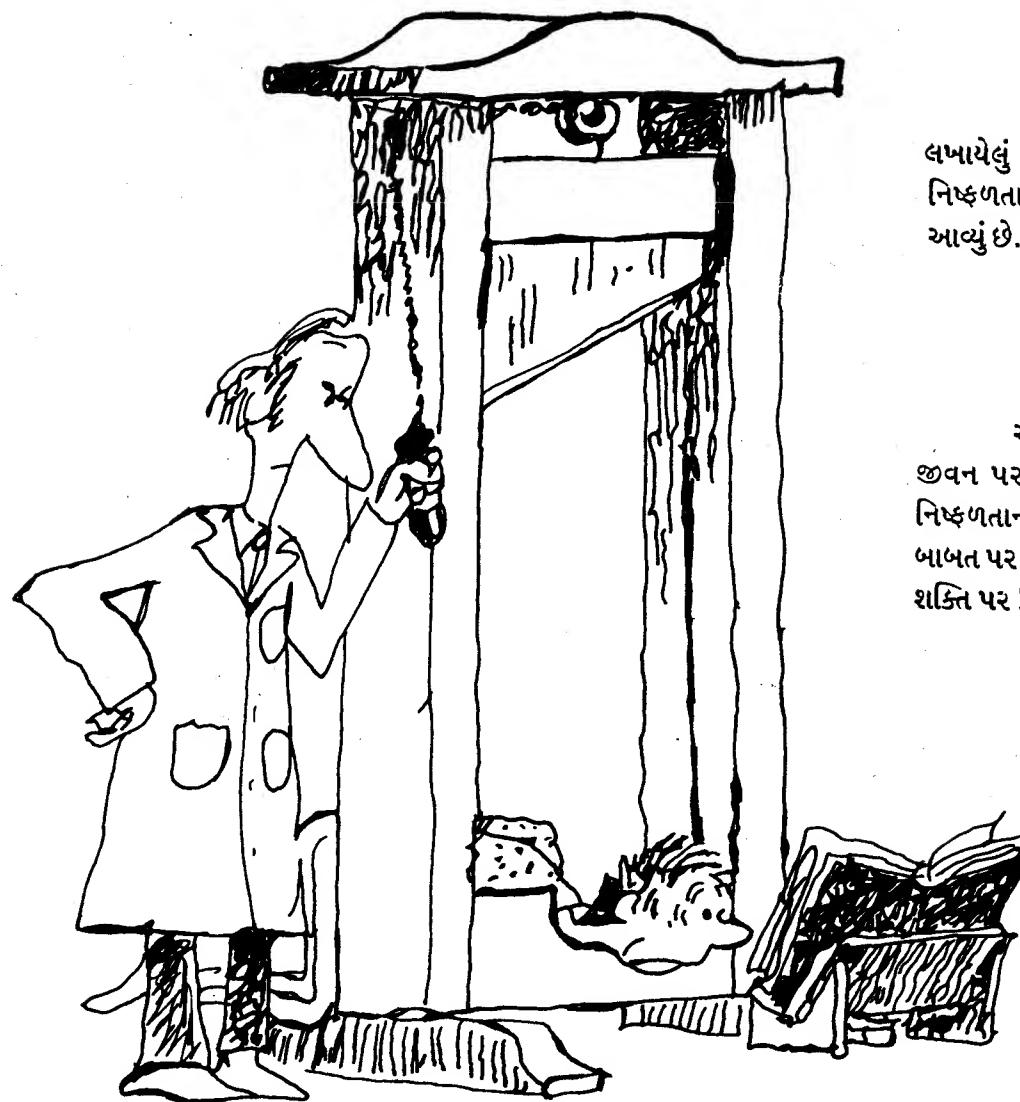

વરસના અંતે પસંદગી

શિક્ષણને જુદા જુદા ધોરણો અને વર્ષોમાં વહેચી દેવામાં આવ્યું છે. દરેક વર્ષ નક્કી થયેલ અભ્યાસ ક્રમને ગળી જવાનો હોય છે. એવો વિચાર કરવામાં નથી આવતો કે દરેક બાળક એક સરખી ગતિથી શીખી શકતું નથી. દરેકને માટે એક સરખો અભ્યાસક્રમ રખાય છે.

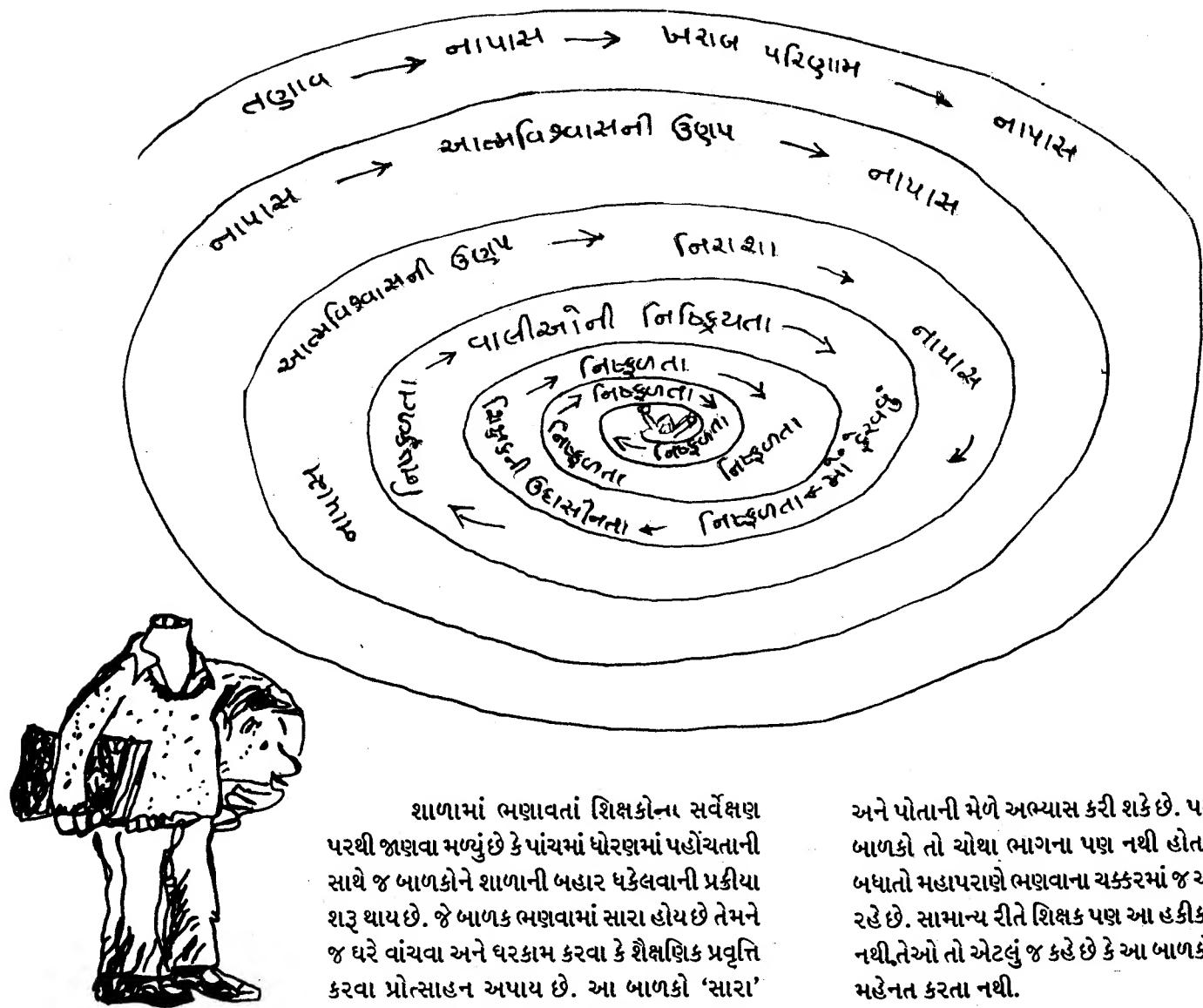
જે બાળકો વરસ દરમિયાન નક્કી કરેલ અભ્યાસ ક્રમને ગળી જઈ શકે છે તે જ આગળના વર્ગમાં જઈ શકે છે. બાકીના બાળકોને તો તેઓ જ્યાં સુધી ભણવાનું ચાલુ રાખે ત્યાં સુધી તે ને તે જ પરિકા આપ્યા કરવી પડે.

છેવટે જ્યારે શાળા છોડવાની ઉમરે બાળકો પણોંચે છે ત્યારે તેમને 'નિષ્ઠળ બાળકો' જાહેર કરવામાં આવે છે. અને આ સીક્કો તેને જીવનભર લાગેલો રહે છે.

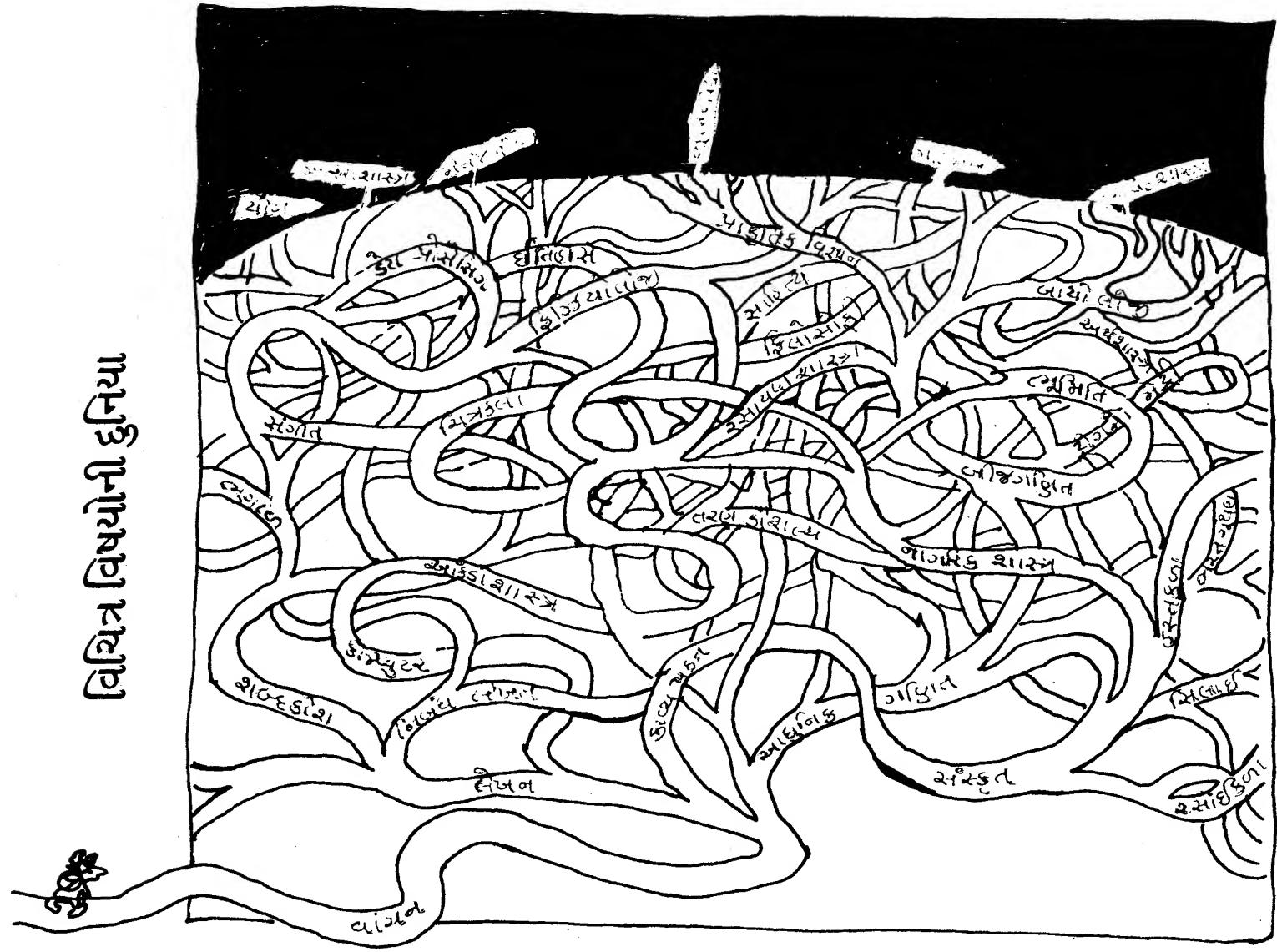
લખાયેલું ન વાંચી કે સમજ શકવું તે
નિષ્ફળતાના મોટામાં મોટા કારણ તરીકે સામે
આવ્યું છે.

અને આ બાબત જ બાળકના શાળા
જવન પર મોટી અસર કરે છે. સફળતા કે
નિષ્ફળતાનો નિર્ણય પણ મોટા ભાગે ફક્ત આ
બાબત પર જ નિર્ભર છે, નહીં કે બાળકની સમજ
શક્તિ પર!

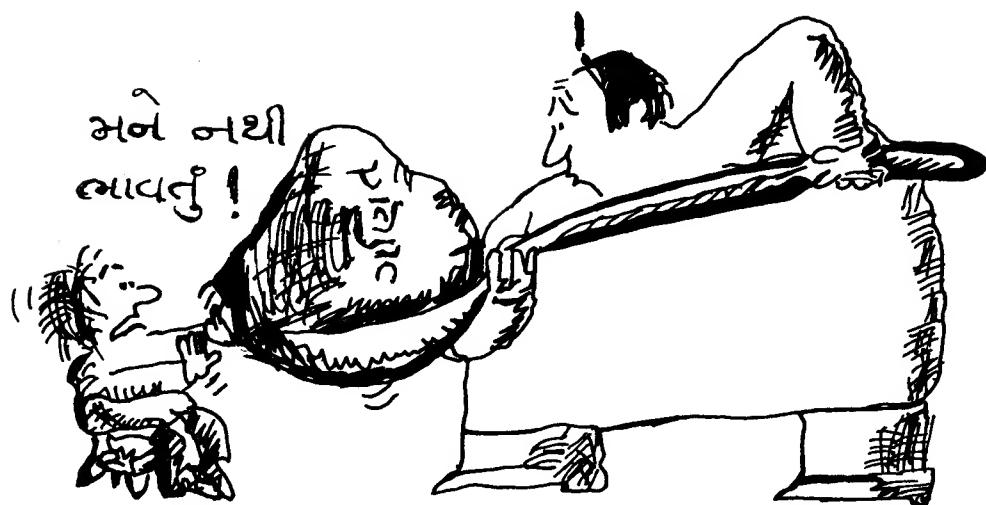

શાળામાં ભણવતાં શિક્ષકોના સર્વેક્ષણ
પરથી જાગ્રત્તા મળ્યું છે કે વાંચમાં ધોરણમાં પહોંચતાની
સાથે જ બાળકોને શાળાની બહાર ધકેલવાની પ્રક્રિયા
શરૂ થાય છે. જે બાળક ભણવામાં સારા હોય છે તેમને
જ ધરે વાંચવા અને ઘરકામ કરવા કે શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ
કરવા પ્રોત્સાહન અપાય છે. આ બાળકો 'સારા'
ગણાય છે કારણ કે તે પરીક્ષા બરાબર પાસ કરે છે,

અને પોતાની મેળે અભ્યાસ કરી શકે છે. પરંતુ આવા
બાળકો તો ચોથા ભાગના પણ નથી હોતા. બાકીના
બધાનો મહાપરાણો ભણવાના ચક્કરમાં જ અટવાયેલા
રહે છે. સામાન્ય રીતે શિક્ષક પણ આ ડકીકિંત જાગ્રત્તા
નથી. તેઓ તો એટલું જ કહે છે કે આ બાળકો બરાબર
મહેનત કરતા નથી.

આ બેટા,
તારા નાલા
માટે છે !

જે બાળકોની
સમજ બહારના
હોય છે
અને તેમને તેનો
કોઈ જ તાત્કાલિક
ફાયદો પણ
દેખાતો નથી.

“એ બાળકો પોતાનો ગુરુસ્સો
ક્યાં ડાલવો ?
પારનીઓ પર જ ઉતારેનો ? !!

વારંવાર કરાવવામાં આવતા કામનો ફાયદો બાળકો જીતે
સમજ શકતા નથી. તે લેસન એટલા માટે કર્પા કરે છે કે “શાળામાં તા
આવું જ હોય” તેમ માને અથવા તો સજાના ભયથી તેમ કરે છે.

જ્યારે પણ બાળકો પોતાનો વિરોધ વ્યક્ત કરવાની હિંમત કરે
કે, વ્યાકરણ નકારું છે. ગણિતથી શું લાભ ? તો વાલીઓ કે શિક્ષકો
ફક્ત આટલો જ જવાબ આપી શકે છે કે, ‘તું મોટો થઈશ ત્યારે તને
સમજશો. તને એ અત્યારે નહીં સમજશ્ય’.

વास्तविकताथी જોજનો દૂર

શાળાની બહાર થતી જીવનની વિવિધતાથી ભરેલી અનેકવિધ ઘટનાઓથી બાળક અજાણ રહેછે. અભ્યાસકુમાં તેનો સમાવેશ ન થયેલો હોવાથી શિક્ષક તે ઘટનાઓ સમજાવવાનો કે બાળકોને રસ લેવા માટે પ્રોત્સાહન આપવાનો કોઈ પ્રયાસ કરતા નથી.

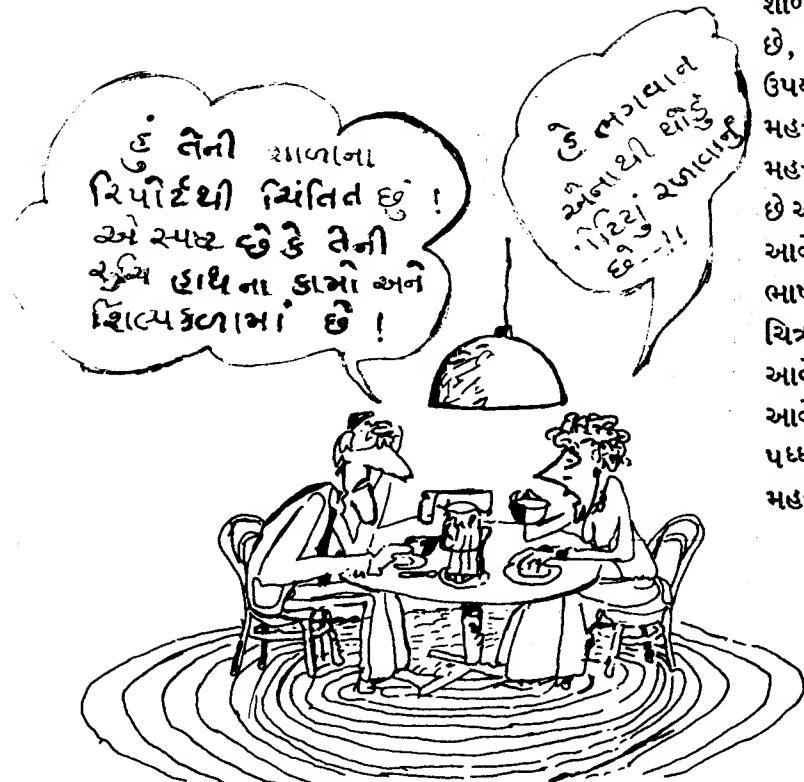
પાઠ્યપુસ્તકના શિક્ષણ અને રોજિંદા જીવનની વાસ્તવિકતા કે વ્યવહારિક જરૂરિયાતો વચ્ચે કોઈ સંબંધ દેખાતો નથી. અને તેથી શિક્ષણ નકારું અને કંટાળા જનક લાગે છે. આ ઉપરાંત શાળાનું ફુત્રીમ વાતાવરણ બાળમાનસ પર દબાણ ઊભું કરે છે.

બાળકોને વ્યાખ્યાઓ કે સૂત્રો ગોખાવવાને બદલે રમતા રમતા સામાન્ય પ્રયોગો દ્વારા વિજ્ઞાનના મૂળ સીદ્ધાંતોને સમજાવવાના અનુકરણીય પ્રચાસીને પણ સરકાર તરફથી કોઈ પ્રોત્સાહન મળતું નથી. મધ્ય પ્રદેશમાં બાળકોને ખેતરોમાં લઈ જઈને ખેતી વિજ્ઞાન વિશે

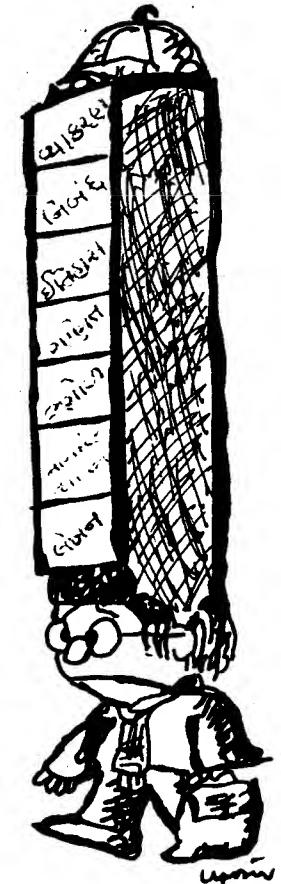
બાળકોના મનમાં રસ જગાડવાનો પ્રયોગ થયો. ચોમસ્થું પાક કરા કરા થાય છે, ખેતીની શું પદ્ધતિઓ છે, જમીન કેટલા પ્રકારની હોય છે, ખાતરના શું લાભાલાભ છે આવું બધું જાત તપાસથી બાળકો શીખ્યા. પરંતુ આ પ્રયોગ મર્યાદિત શાળાઓમાં જ થયો.

શિક્ષણને વ્યાપક જીવન ઉપયોગી બનાવવાનો શિક્ષણ શાસ્ત્રીયોનો પ્રયાસ છૂટાછવાયા પ્રયોગરૂપે જ રહેછે. અને શિક્ષણનું વાતાવરણ લગભગ બધા જ બાળકો માટે બોજારૂપ જ રહેછે.

વિષયોનું વિભાજન અને મહત્વ પહેલેથી જ નક્કી છે

શીખવવાની પ્રચારિત પ્રક્રિયામાં દરેક વિષય માટે એક ડબ્બો નક્કી છે. વ્યાકરણનો ડબ્બો, ભૂગોળનો ડબ્બો, ઇતિહાસનો ડબ્બો, બસ ડબ્બા જ ડબ્બા. શાળામાં જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે બાળકો તે ડબ્બા ખોલે છે, પરંતુ શાળાની બહાર આ ડબ્બાઓનો કોઈ ઉપયોગ નથી. આટલું અધ્યુરં હોય તેમ દરેક ડબ્બાનું મહત્વ પહેલેથી જ નક્કી કરી દેવામાં આવ્યું છે. આ મહત્વ દરેક ડબ્બા માટે કેટલો સમય શાળવવામાં આવે છે અથવા તો કયા ડબ્બાની પરીક્ષા મહત્વની જીવામાં આવે છે તેના પરથી સમજાય. પ્રાથમિક શાળાઓમાં ભાષા કે ગજિંતને વધારે મહત્વ અપાય છે. જ્યારે ચિત્ર, સંગીત કે રમતગમતને બિનજરૂરી માનવવામાં આવે છે. બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ માટે દાખલાઓ ગજાવવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રયોગો કે પાયાના પ્રશ્નો સાથે સંકળાયેલ પદ્ધતિઓ દારા શીખવાની જરૂરીયાત ઓછી મહત્વની સમજવામાં આવે છે.

ચિત્ર વિચિત્ર માણસોથી ચલાવાતી દુનિયા

આખરે આ શિક્ષક છે કોણા ?
શું તે બાળકોના ઉજ્જવળ ભવિષ્યનો ઘડવૈધો છે ?

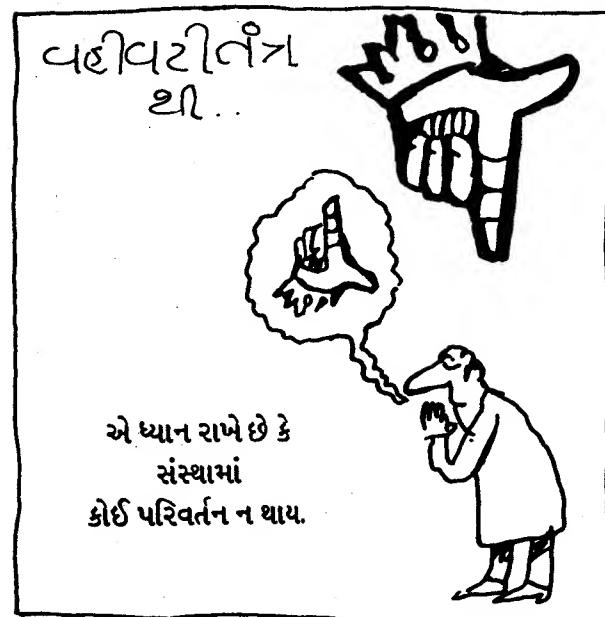
કે માત્ર મશીનનો એક ભાગ છે,
જે શિક્ષણ વ્યવસ્થા ટકાવી રાખે છે?
હકીકત તો એ છે કે તે પોતે અનેક દબાણો અને સાંકળોથી બંધાએલો છે.

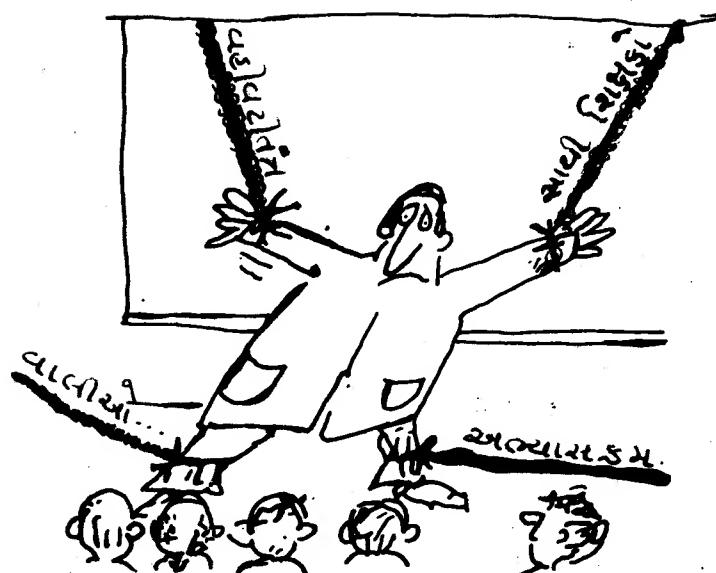
અથ
કિંદું

કિરણી

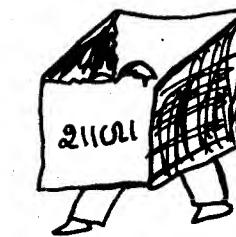
અભ્યાસી

અપારા હું ?

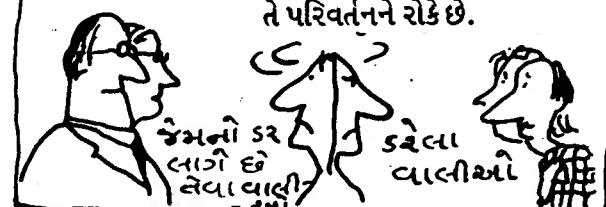

સામાન્ય રીતે શિક્ષકો
વર્તમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થા
સ્વીકારીને ચાલે છે
અને આ રીતે તે આ મશીનનો
એક મહાત્વનો ભાગ છે. .

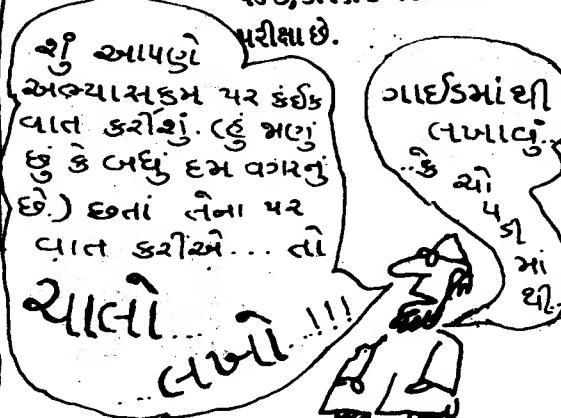

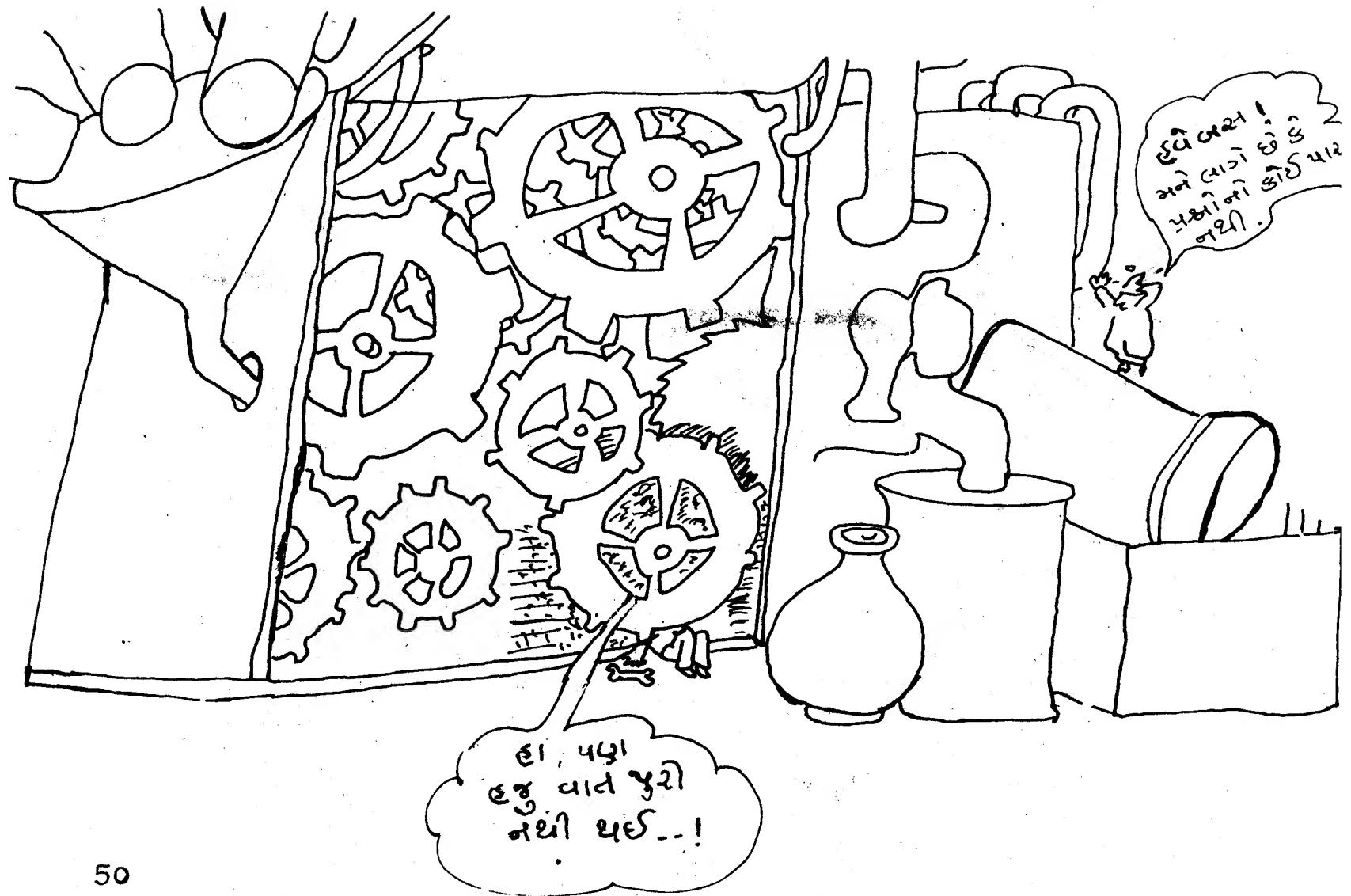
વાલીઓ શિક્ષણ અને
સમાજને જોડનારી મહાત્વની કરી
છે. તેઓ શૈક્ષણિક અને સામાજિક
પ્રક્રિયાઓ પર અસર પહોંચાડી
શકે છે. પરંતુ મોટે ભાગે તેઓ
પરિવર્તન રોકે છે.

કેટલાક વાલીઓ
પરિવર્તનથી ડરે છે તો કેટલાક
વાલીઓ જે છાપાઓમાં લખીને કે
ભાષણબાળ કરીને ડરાવી શકે છે,
તે પરિવર્તનને રોકે છે.

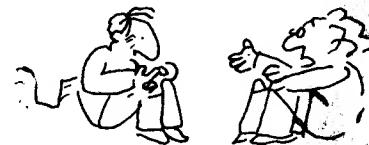

અભ્યાસ ક્રમથી નિર્યાક અને જાસ્તાયક
અભ્યાસક્રમની ટીકા તો બધા જ
કરે છે. પરંતુ શિક્ષકે તે જ ભાગાવવા
પડે છે, કારણ કે વરસના અંતે તેની
મરીખા છે.

તમે એટલું તો હવીકારણો
જ કે સમસ્યાઓ બદાને
નકે છે. એટલે જેઓ સફળ
થાય છે તેઓ વધારે
હોશિયાર છે તેમ સાંચાર
થાય છે. જાકોના હોં છે
કે તેમને મનોલોસાનિક
પ્રશ્ન છે.....!!

અંદું... આટલી બધી ઉલ્લાસળા !! માનું છું
કે વ્યાનિગત લફાવતની કંઈક અરાર
હોય છે. પરંતુ એ લફાવત માત્રાની
બધું સમય ન રહ્યા છે. નહીંતર
ફરીથી સામણો રાખાંત પર
ઘરોંબી રદ્દી કે... સંપણું કુરુંબના
બાળકો વધારે હોશિયાર હોય છે,
કંગચાલ બીજાડે છે... નારે ના આરા
દોષ ! વાત કંઈક સેધી સૌંદર્ય
જુદું છે

પણ કે દાદ
ની સારી ને કે
શાળામાં બદા
સાથી સોંક સરણું
દર્દીન કરવાના
આવે છે ?

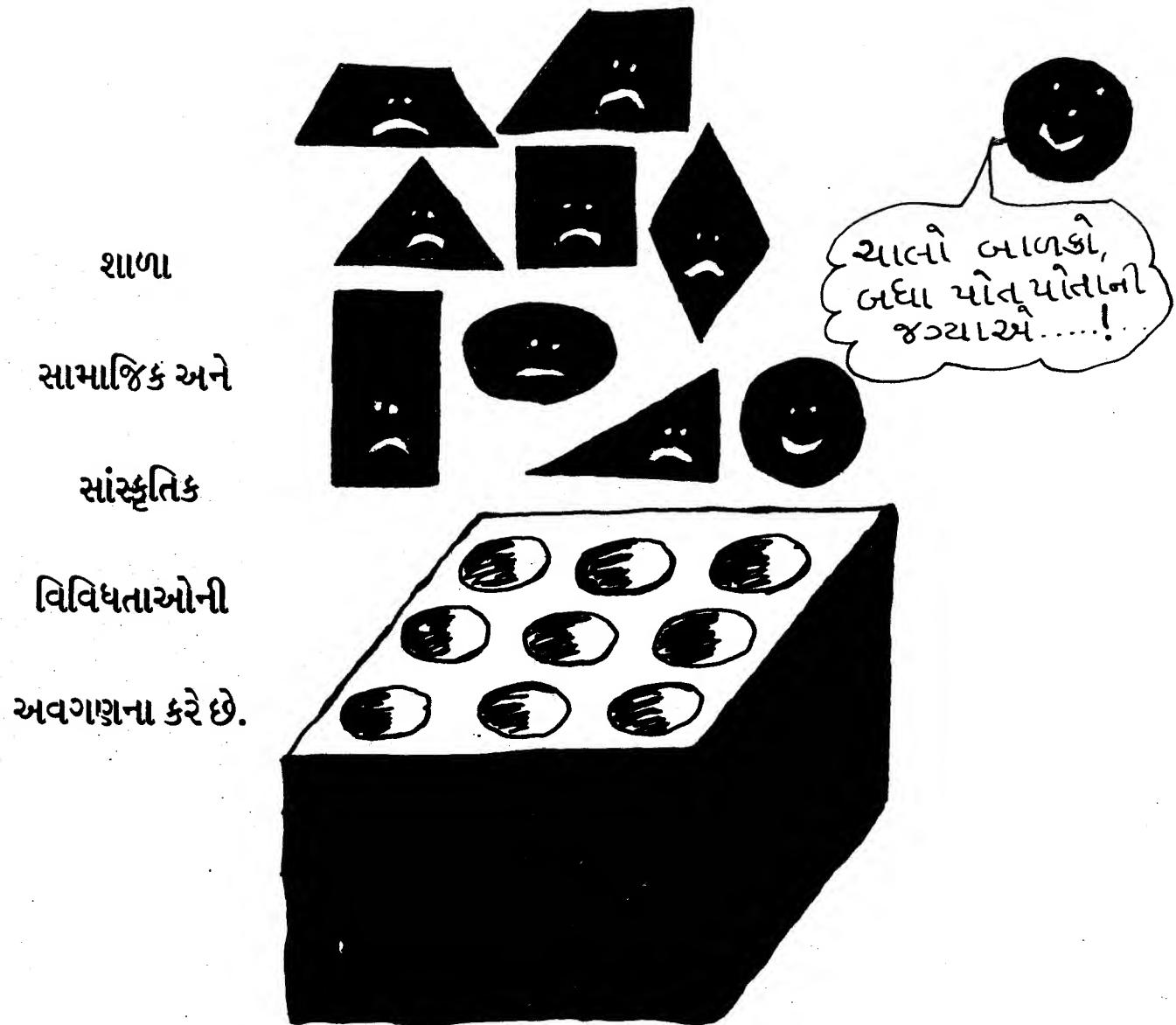
આજ તો સમસ્યાનું
મૂળ છે. એક સંમય
કુંભ માને એક
ગારીબ કુરુંબના
બાળકમાં કેદાં
બધી લફાવત છે !

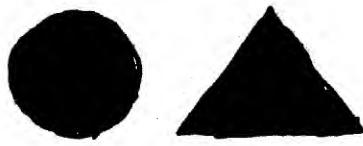

બાળકો આ લફાવત તેમના દફતરમાં
અરોને શાળામાં આવે છે. એવી
દાલદામાં એક સારુંબો ચોવાહાર એને
લફાવતને અધ્યાત્માન કર્યો છે. એટલું
જ નહિ, લફાવતને
બધારે છે !

આ રાસ્તાન -
ની લફાવત
વળો ઝું
છે ?

રહેણી કરણીનો ફેર

બધા એ સમજે છે કે સફળતા માટેના મહત્વના અંગો ઘરની હાલત, રહેવાની જગ્યા, છ. ખાસ કરીને એવા તથકે જગ્યારે આસપાસના લોકો અને વાલીઓ બાળકે જુદા જુદા રસ્તામાંથી એક દ્વારા બાળકોના શિક્ષણ માટે રસ્તો પસંદ કરવાનો હોય. ઘરની અપાતો સમય - આ બધા બાળકની આર્થિક હાલત મોટેભાગે આ વખતે નિર્ણાયક બને છે.

શાળા બહારની જુંગીનો અનુભવ

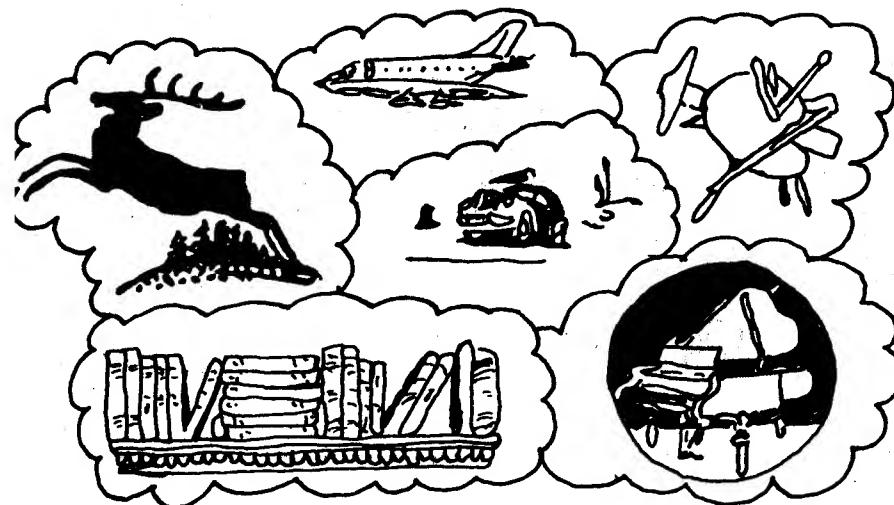
બાળકો કે નવ્યુવાનોની જુંગીનું એક મહત્વાનું પાસું છે શાળા બહાર થતા અનુભવો.

જુદા જુદા વગ્રોના
બાળકોના અનુભવો જુદા જુદા
હોય છે. સામાન્ય રીતે સુખી
કુટુંબના બાળકોના અનુભવો શાળા
શિક્ષણને અનુરૂપ હોય છે અને તેથી
શિક્ષણમાં તે મદદરૂપ બને છે.

પાઠ્યપુસ્તક ઉપરાંત
અન્ય સામયિકો, દેશ વિદેશનું
સાહિત્ય, પ્રવાસ, પર્યાણ, નાટક,

સંગીત, સામાજિક વર્ગને અનુરૂપ
રેડિયો ટી.વી.ના કાર્યક્રમો આ બધું
શાળામાં સફળતા અપાવવામાં
મદદરૂપ બને છે.

આ અનુભવોથી
વિપરીત ઘેરૂઓ કે શ્રમજીવીઓના
બાળકોના અનુભવોને શાળાના
શિક્ષણ સાથે કોઈ લેવાઢેવા નથી
હોતી. ભલે ન તે બધા અનુભવો
એટલ્યુઝ મહત્વપૂર્ણ કેમ ન હોય?

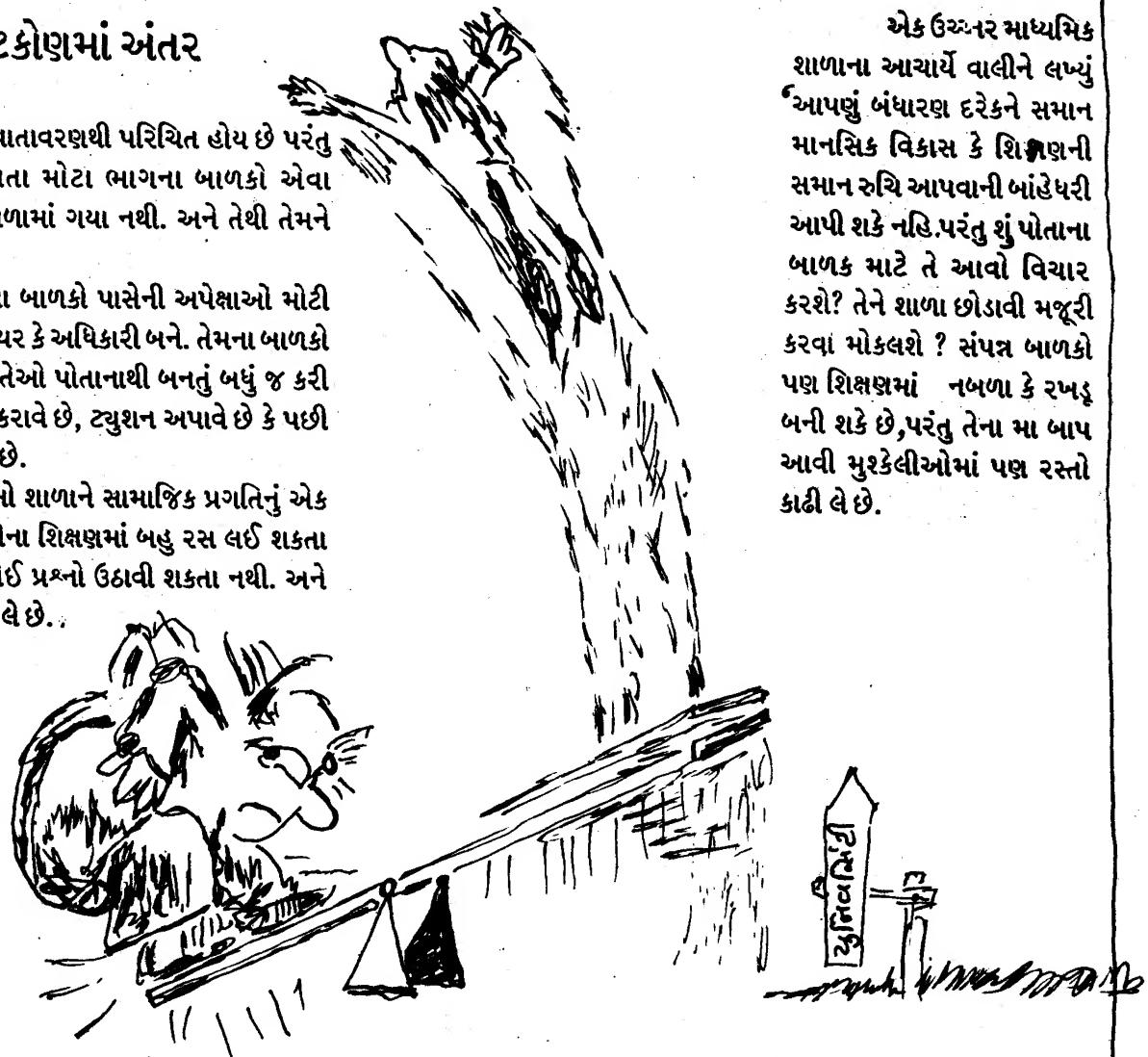
વાલીઓના દસ્તિકોણમાં અંતર

શિક્ષિત વાલીઓ શાળાના વાતાવરણથી પરિચિત હોય છે પરંતુ આપણા દેશની શાળામાં દાખલ થતા મોટા ભાગના બાળકો એવા પરિવારમાંથી આવે છે જેઓ કદી શાળામાં ગયા નથી. અને તેથી તેમને શાળા વ્યવસ્થાનો પરિચય નથી.

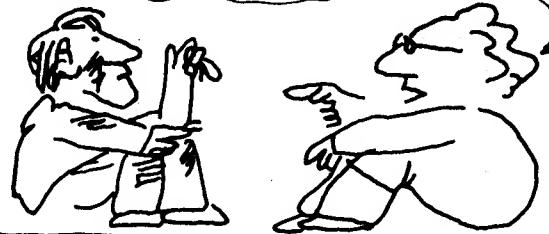
શિક્ષિત મા બાપોની પોતાના બાળકો પાસેની અપેક્ષાઓ મોટી હોય છે. જેમ કે તેઓ ડોક્ટર, એન્જિનિયર કે અધિકારી બને. તેમના બાળકો જે અભ્યાસમાં પાછા પડતા હોય તો તેઓ પોતાનાથી બનતું બધું જ કરી છૂટે છે. શિક્ષકોને મળે છે, ઘરકામ કરાવે છે, ટ્યુશન અપાવે છે કે પછી સારી ખાનગી શાળામાં દાખલ કરી દે છે.

સામે પણ અશિક્ષિત વાલીઓ શાળાને સામાજિક પ્રગતિનું એક સાધન માને છે. પરંતુ પોતાના બાળકોના શિક્ષણમાં બહુ રસ લઈ શકતા નથી. શાળાની વ્યવસ્થા અંગે તેઓ કોઈ પ્રશ્નો ઉદાહરી શકતા નથી. અને બાળકોની નિષ્ફળતાને તેઓ સ્વીકારી લે છે..

એક ઉચ્ચાર માધ્યમિક શાળાના આચાર્યો વાલીને લખ્યું
‘આપણું બંધારણ દરેકને સમાન
માનસિક વિકાસ કે શિક્ષણની
સમાન રીતિ આપવાની બાંહેથરી
આપી શકે નહિ. પરંતુ શું પોતાના
બાળક માટે તે આવો વિચાર
કરશે? તેને શાળા છોડાવી મજૂરી
કરવા મોકલશે? સંપત્ત બાળકો
પણ શિક્ષણમાં નખળા કે રખણું
બની શકે છે, પરંતુ તેના મા બાપ
આવી મુશ્કેલીઓમાં પણ રસ્તો
કાઢી લે છે.

મેં હું બરાબર સમજ્યો હોઉં તો
કેરળાંક બાળકો કમનસીલ હોય
છે... અપુરતા દરરાધ્ય સાધનો, નભળો
સિરફું જાને વાતચીતમાં નભળા
એવાં જ સામાન્ય રીતે તેણો
શાળામાં સાસ્કૃતિક નીચે છે.

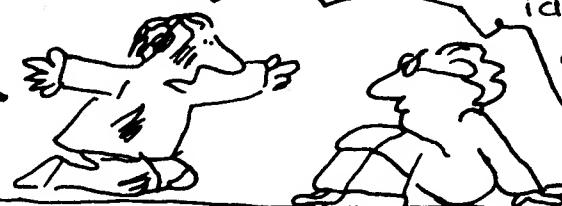

ના દોષો ! હું બરાબર જાડી
સમજ્યો. શું તારું જોગે કહેયું
છે કે ગારીબાંના બાળકોનું
સાંખ્યકિક માસ્ટું નભળ્યું હોય છે.
લોખોની અસ્કુલ જાને વૈતનાત
જોમણ બાળકો કર્યાં જોછો કે
બેઠાં હોય છે?

પઢેલા લાંબો લેખણોની અસ્કુલાંનું કારણ તેમની
બ્યક્ટોરિયાલ નભળાઈએ... શેવીકે અંદલુદ્દા, મનોલેરીનિક
સમારાયાએ, આંદોલન નોંધી કરતા વગેરે વગેરે બતાડોલી. અને
દ્વી લાંબો લાંબારી એ સમજાને એ વર્ગમાં વ્યાખ્યાપીત કરી
રહ્યાછો. જાથીને લાંબું જોગ કહેયું છે કે અસ્કુલાંના કારણો
તેમના સામાજિક વર્ગમાં સમાવેલા છે— વાતચીતમાં નભળા, બીડાળથી
નિયાસાની રૈણની જાણા,

અને અભરન નહિ,
નીજું.. હું ?

→ ... ટાંગા કિંબારા બીજું કંઈક પડ્યા છે. શાળામાં
કેવળ રીતન જ પ્રાર્થનાથી થલું, ચ્યારાદિક
ખૂંદુ, સામાજિક આપદં વગેરે
પડ્યા મળી છે.

ચ્યારાદિક, સામાજિક કામ,
શિક્ષણ, આરોગ્યાધાર, એગ્રી-
આ બધું જ અભિક્ષેપ્તાને
પ્રાથમિક શાળા બીજવે છે!
એ બધું કું ખોટું છે?

આ બધા હો
કુંદાદાર ખેલ્યો
છે!

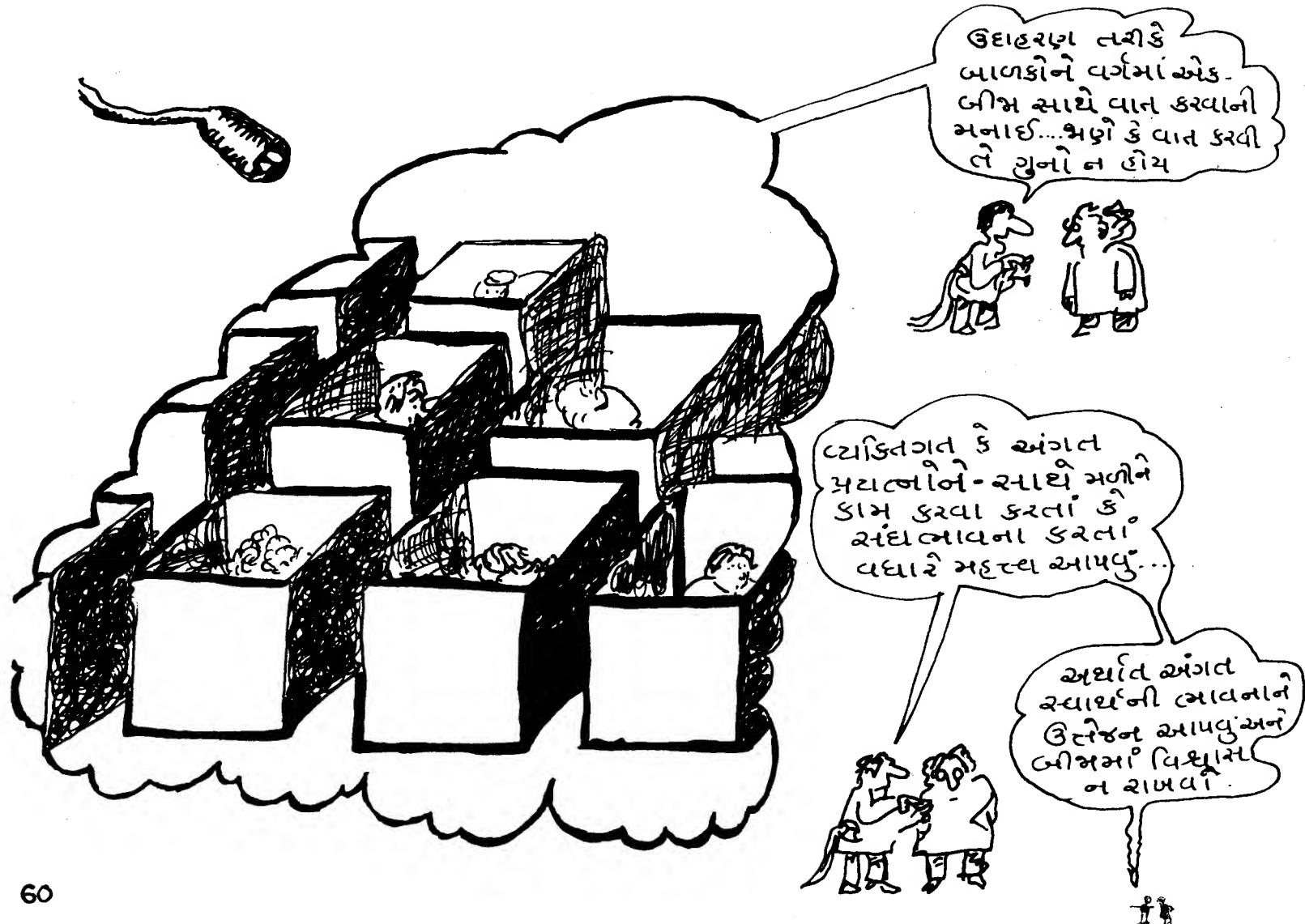

પરતુ, બીજું પડ્યા કંઈક છે, જે
દિવસોની રીતસ વાને દાર્ઢીદર્ઘ
સાંજાચારાની પદ્ધતિશાની કારણે
મારાલિત થતું અરું છે.

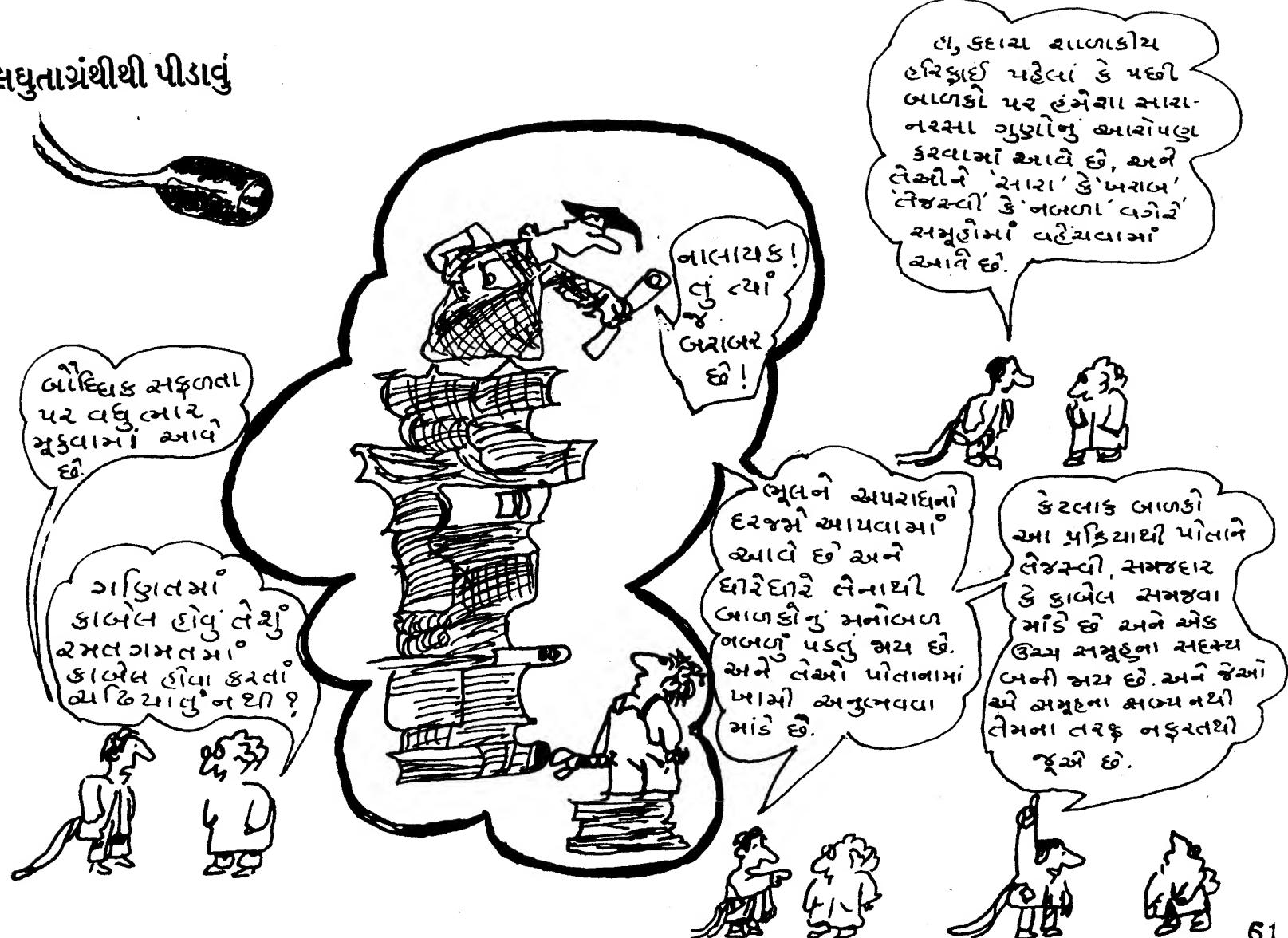

ઓછાંનું
લગે..?

અંગત સ્વાર્થ અને સ્પર્ધાની ભાવના

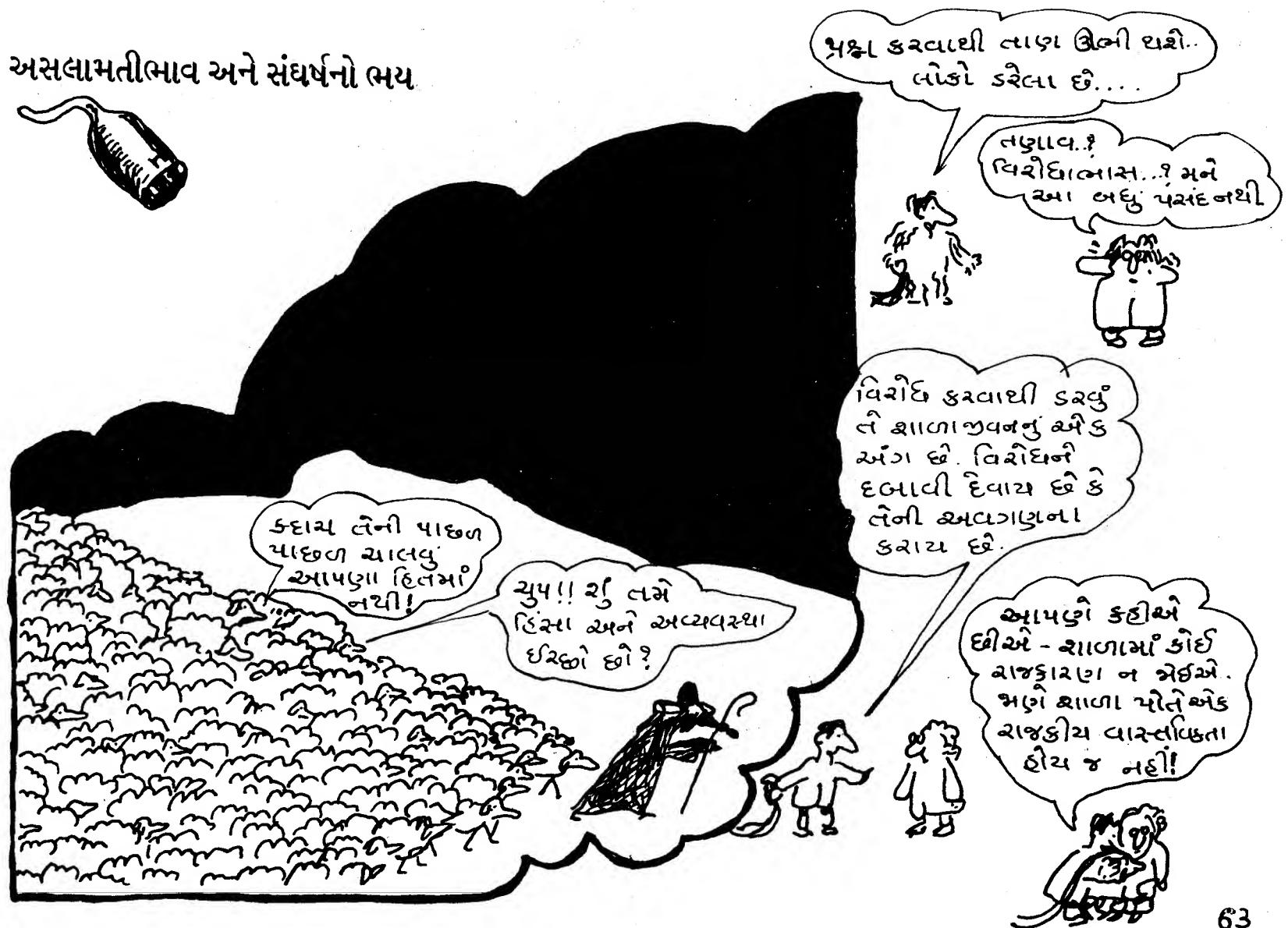
લઘુતાગ્રંથીથી પીડાવું

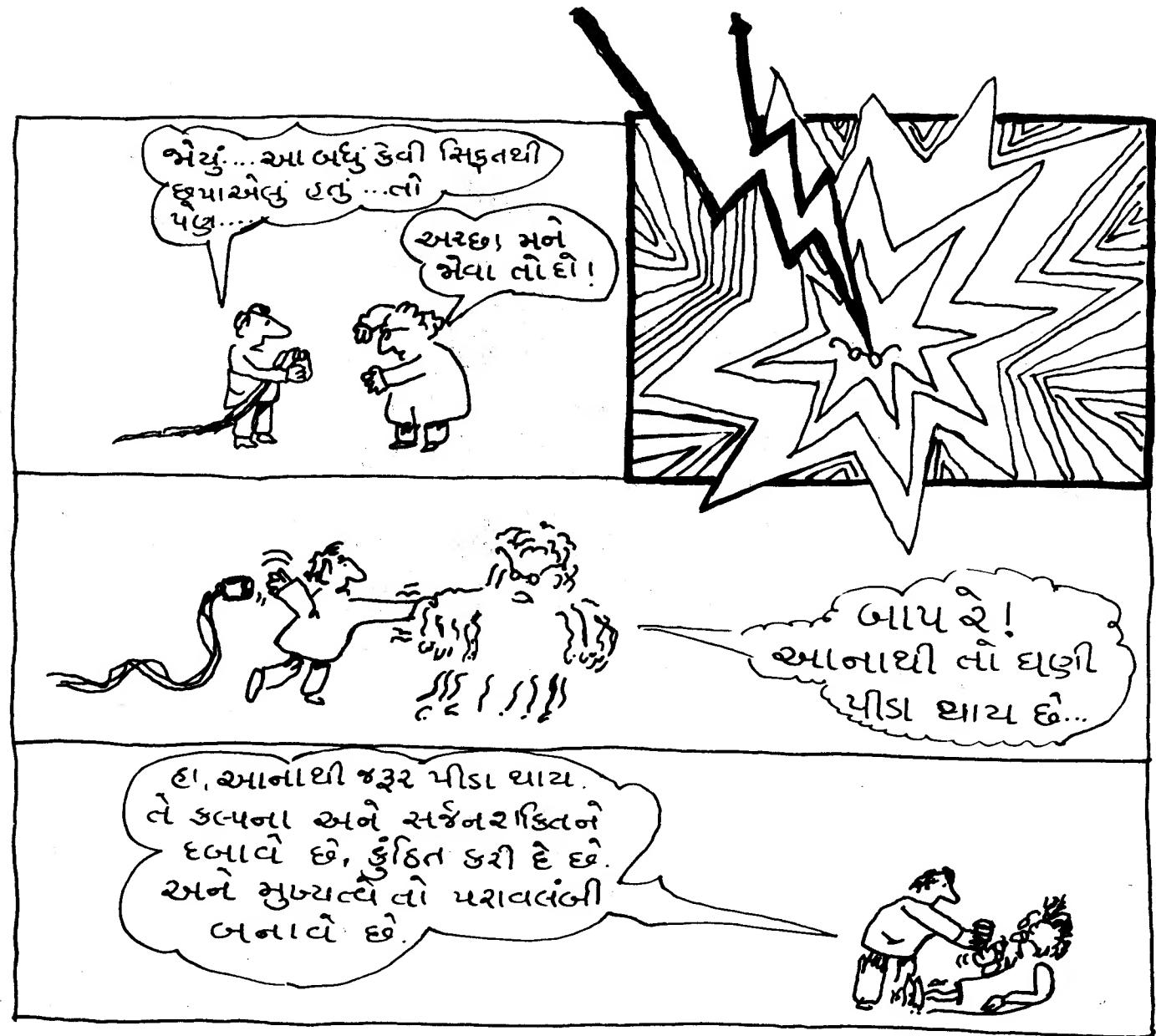

આદેશો અને હુકમોનું ચૂપચાપ પાલન કરવું

અસલામતીભાવ અને સંઘર્ષનો ભય

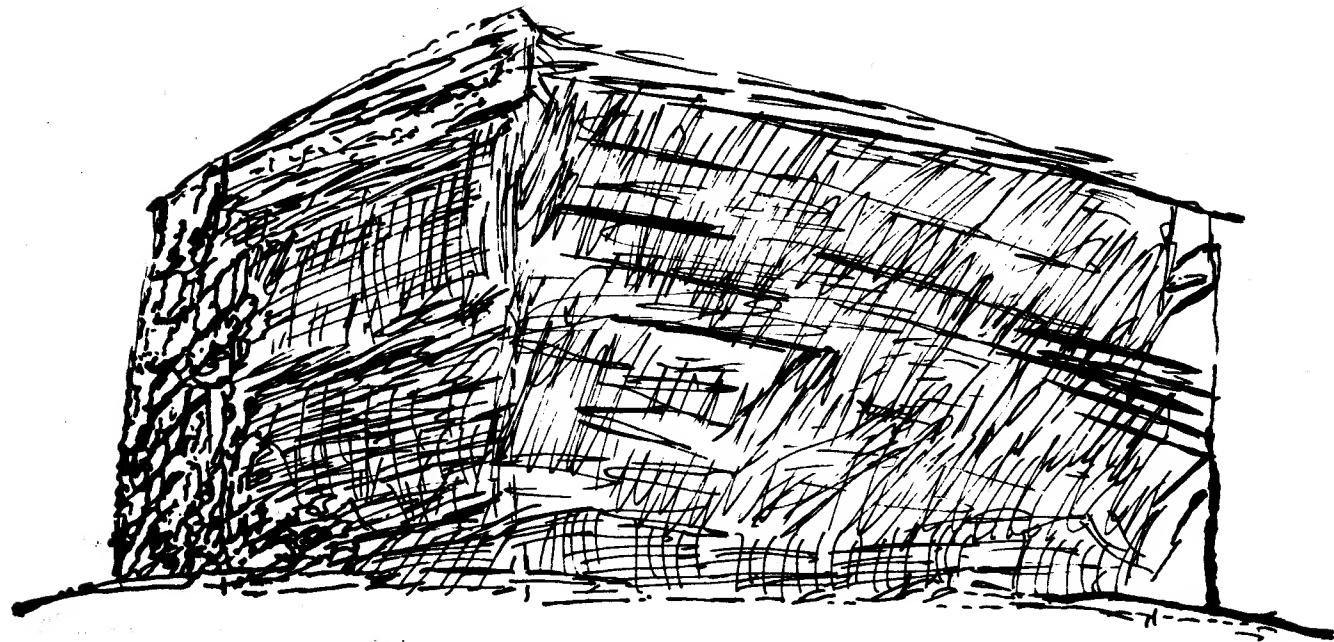

શાળા આપડાને આપડી પોતાની ભાષા પણ બરાબર ભણાવતી નથી તો પછી બીજી ભાષાઓની તો વાત જ શું કરવી? શાળા નથી આપડાને ગાતાં શીખવતી કે નથી આપડા હાથપગનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું શીખવાડતી. એક દર્દી કે બાળકની સંભાળ કેમ લેવી? પોતાનું આરોગ્ય કેવી રીતે સાચવવું, સંસથાઓ કે સરકારી તંત્રના જંગલમાંથી માર્ગ કેવી રીતે કાઢવો? આવું કશું શાળા શીખવાડતી નથી.

મોટા ભાગના લોકો ગાવા વગાડવાનું જાડતા નથી એટલે પછી લાખો કેસેટો વેચાય જ ને! સમતોલ આહાર વિશે કશું ભાન ન હોય એટલે પછી હોટલોને ખાણી-પીણી માટે અને ડેક્ટર તથા દવા કંપનીઓને સારવાર માટે પૈસા આપે જ ને! ટપકતો નળ કે બગડી ગયેલો રેડીયો રીપેર કરતા ન આવડે એટલે...

આવું એટલા માટેછે
કે આપડો માની લીધું છે કે
શાળાનું ધ્યેય કારીગર કે
ગ્રાહક પેદા કરવાનું અથવા
તો સરકારના વિવિધ
વિભાગોમાં કામ કરતા
કર્મચારીઓ પેદા કરવાનુંછે.

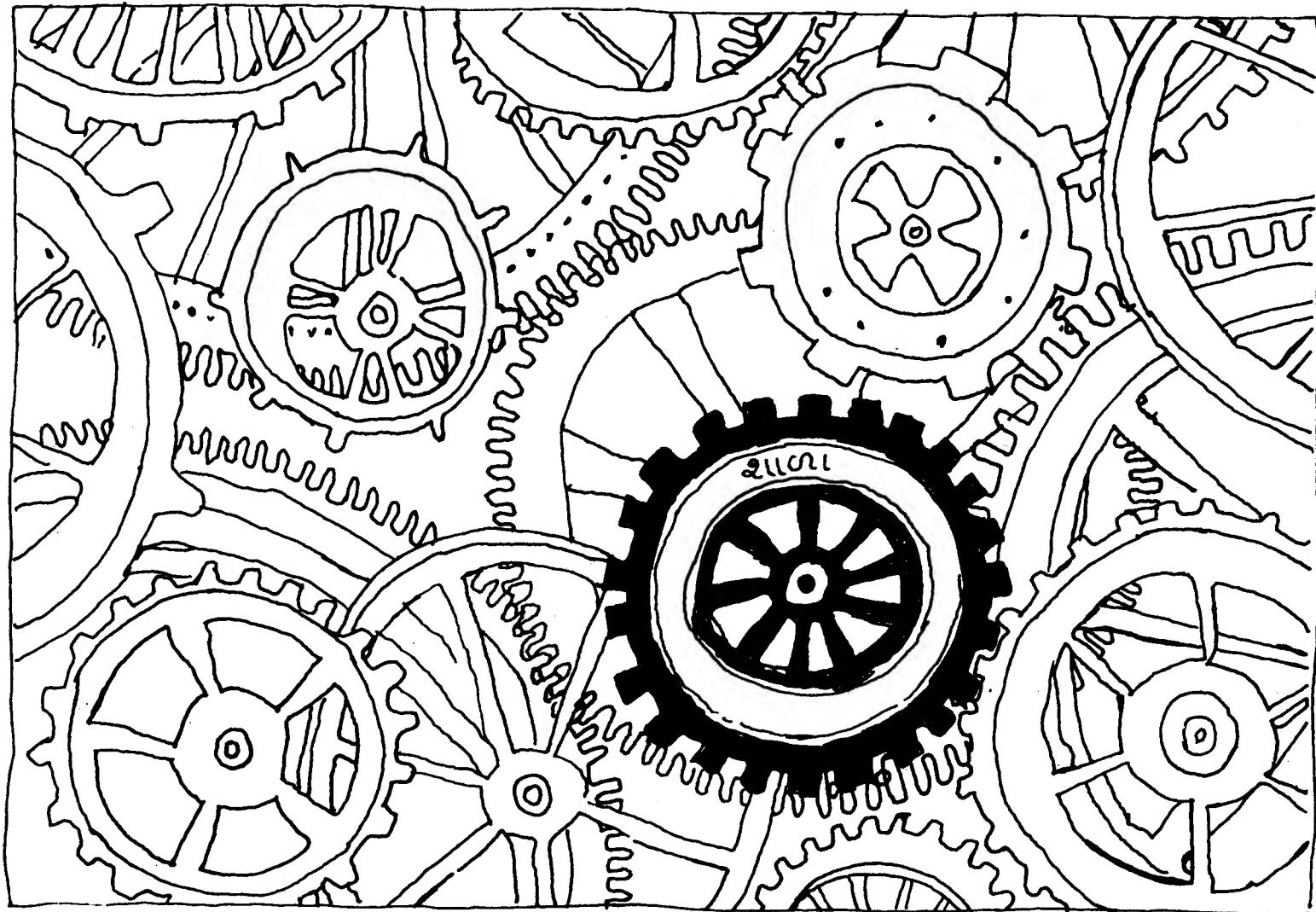

વિદ્યાર્થી	વાલીઓ	શિક્ષકો
<p>શું પરિવર્તન લાવવાની તેમની કોઈ શક્તિ છે ?</p>	<p>શું તેમને ભય નથી કે પોતાના બાળકોને રીત્રી આપતી વ્યવસ્થાને પડકારશે તો તેમના બાળકોનું શું થશે ?</p> <p>જેમને આ વ્યવસ્થાથી સોથી ઓછો ફાયદો થાય છે - ખેડૂતો અને કામદાર વર્ગ તેમની પાસેથી પ્રતિકિયાની વધારે આશા રાખી શકાય. પરંતુ શું તેઓ કહેવાતા સમજદાર લોકોની એ દલીલનો સ્વીકાર કરી લેતા નથી કે તેમના બાળકો આણસું છે, ખુધ્યું છે વગેરે.....</p> <p>આવા વર્ગના એક - બે બાળકો સફળ બને તો ઢોલ નગારા વગાડીને પ્રચાર કરવામાં આવે છે કે જૂઓ તમારા વર્ગના બાળકો કેટલા બધા આગળ વધી શકે છે ? આ શું મૂર્ખ બનાવવાની વાત નથી ?</p>	<p>શું તેમની પાસે વ્યવસ્થા સ્વીકારી લાવાનો કે રાજુનામું આપી દેવા સિવાયનો કોઈ વિકલ્પ છે ?</p>

શાળા પોતે સામાજિક વ્યવસ્થાનો એક ભાગ છે

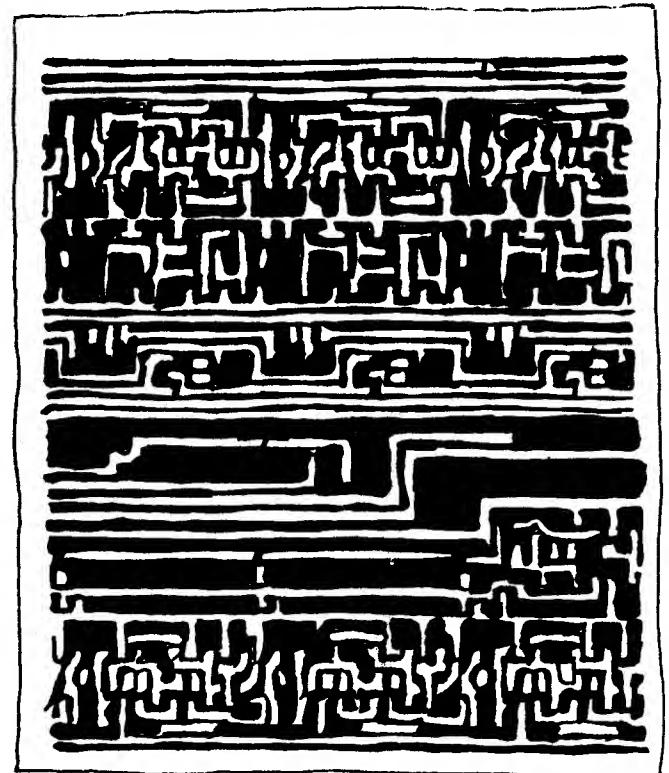

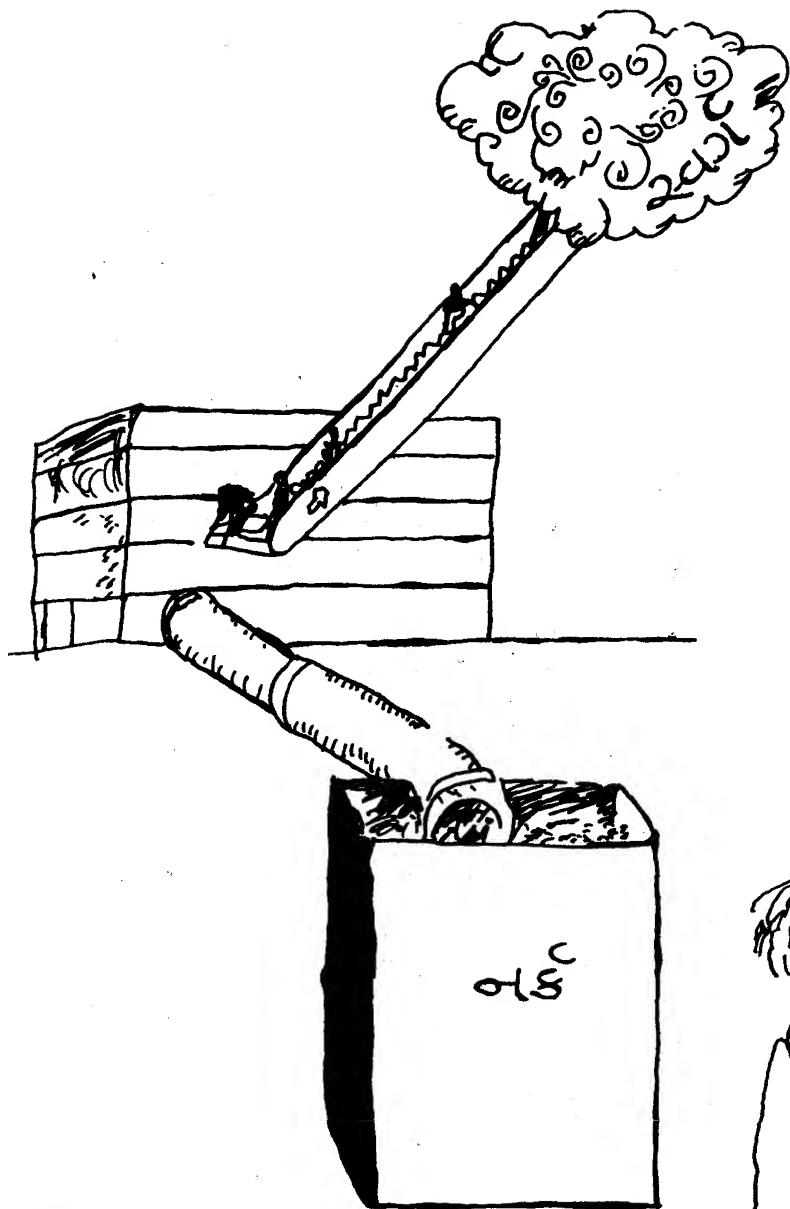
શું એક ભાગ છે ?

પરંતુ ઐતિહાસિક દસ્તિથી એ વાત પણ સમજવી પડશે કે કેવા પ્રકાશનું શિક્ષણ કે માહિતી બાળકોને આપવી તે સમાજની ઉત્પાદનની પદ્ધતિઓ જ નક્કી કરે છે.

કેવા મૂલ્યો અને કેવી વર્તણુંક માટે તાલિમ આપવી તે પણ ઔદ્યોગિક આર્થિક વિકાસ જ નક્કી કરે છે.

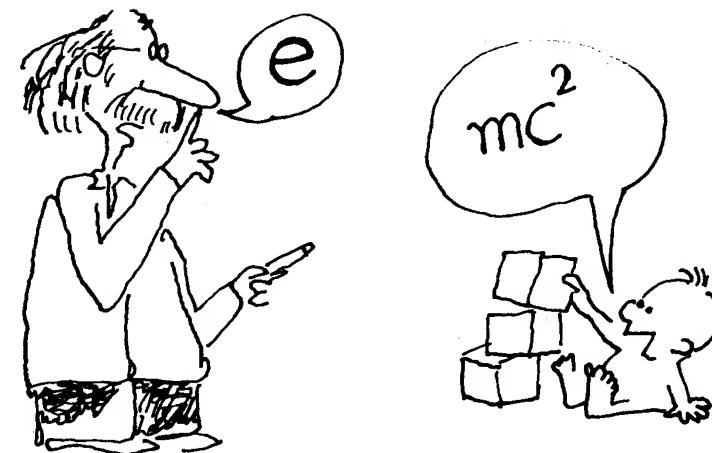
70

આજકાલ ઓદોગિક સમાજમાં સામાજિક જીવનના ભાગલા એવી રીતે પડેલા છે કે એક બુધ્યિજીવી વર્ગ વ્યવસ્થા, સંચાલન વહીવટી કાબૂ અને વૈજ્ઞાનિક તાંત્રિક વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં રાખે અને બાકીના લોકો બીજા કામો કરે. આ રીતના શ્રમ વિભાજનમાં સમાજ બે વર્ગમાં વહેંચાઈ જાય છે. સમાજની ટોચ પર ગણતરીના થોડાક લોકો હોય છે જેમની પાસે ઉચ્ચ શિક્ષણ અને તાંત્રિક જ્ઞાનકારી હોય છે. જ્યારે બાકીના લોકો કારખાનાઓ, દુકાનો, કાર્યાલયો કે પણી ખેતીમાં કાળી મજૂરી કરે છે, જેના માટે શિક્ષણની કોઈ જરૂર નથી.

આ જ તર્કના આધારે શાળા પણ બાળકને પાસ નાપાસ કરે છે. આથી ક તરફ કેટલાક બાળકો કોલેજોમાં જઈ ઉચ્ચ શિક્ષણની મદદથી તજ્જશ બની જાય છે જે પાછળથી યોજનાઓ બનાવે છે, અધ્યાપકો બને છે, સંચાલન કરે છે. બાકીના લોકોનું ભવિષ્ય તેઓ નક્કી કરે છે. બીજી તરફ શિક્ષણ વ્યવસ્થામાંથી ફેંકાઈ ગયેલા લોકો નાની મોટી સેવાઓના કામો કરવા લાગી જાય છે.

શિક્ષણ વ્યવસ્થા આવું ન કરતી હોય તો ઓછા મહત્વના કામો માટે માણસો આપણે કયાંથી લાવત?

આમ શિક્ષણ વર્તમાન સામાજિક વ્યવસ્થા ટકાવી રાખવામાં મહત્વનો ફાળો આપે છે.

“જેને આજકાલ આપડો શિક્ષણ કહીએ છીએ તે
એક એવો માલ છે જે શાળા નામના કારખાનામાં તૈયાર
થાય છે. જે કોઈ વ્યક્તિ આ માલ મેળવવામાં સફળ થતો
આ તેમ તેમ તેનું સ્થાન આ મૂડીવાદી સમાજ વ્યવસ્થામાં
ઉપર ઉદ્ઘર્થ આય છે. આ રીતે શિક્ષણ સમાજમાં એક નવો
મૂડીવાદી વર્ગ ઉત્થો કરે છે. જે કહે છે કે આ પ્રકારના
શિક્ષણથી સમાજને ફાયદો થાય છે.”

- ઈવાન ઈલિય

જો થોડા લોકોને જ ડીપ્લોમા કે ડીચી મળતા હોય બાકીનાને નહીં,
જો મહેનત કરનારાઓને બદલે સંપત્તિ લોકોની સંસ્કૃતિને જ વધારે મહત્વની
મનાતી હોય અને જ્ઞાયારે પરીક્ષાઓ દ્વારા ચચનની પ્રક્રિયા અનીવાર્ય મનાતી
હોય ત્યારે સમાજ બે વર્ગમાં વહેંચાઈ ન જાય તો જ નવાઈ. આવા સમાજમાં
વિચારનારા, આદેશો આપનારા અને વહીવટ કરનારા થોડા લોકો હોય.
અને એક વિશાળ સમૂહ આ આદેશનું પાલન કરતા હોય ત્યારે આવી સમાજ
વ્યવસ્થા જ ગોઠવાય.

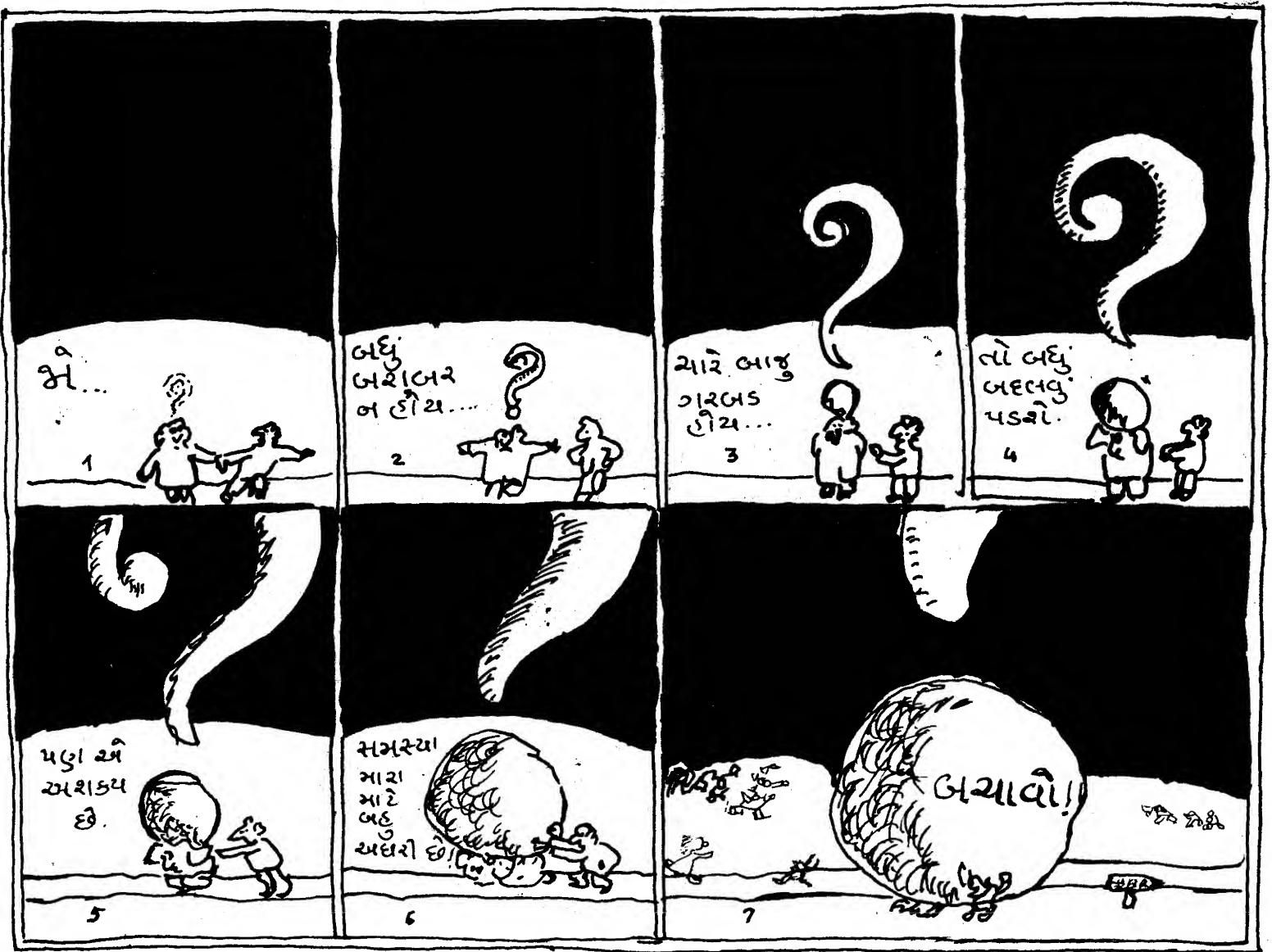
શોષણ આધ્યારિત સમાજ રચના ટકાવી રાખવામાં શિક્ષણનો મોટો
ફાળો છે. કારણ કે તે એવી સમજજ્ઞ વિકસાવે છે કે ઉચ્ચ શિક્ષણથી જ માન
મરતબો અને સુવિધા ભરેલું જીવન પ્રાપ્ત થાય છે.

જે બાળકો ઉચ્ચ શિક્ષણ
પ્રામ નથી કરી શકતા તેમના માટે
શાળાકીય શિક્ષણ કેટલું ઉપયોગી છે
તે વિદ્યાર્થું પડશે. શું સારી રીતે
જીવન જીવવા માટે શાળામાંથી કોઈ
ઉપયોગી ભાથું તેઓ મેળવે છે ?
તેઓ એ સારી રીતે જાણો છે કે
શાળામાં જે કાંઈ પણ શીખવવામાં
આવે છે તેનાથી તેઓ જાતે કશું કરી
શકતા નથી અને તેમના રોજંદા
જીવનમાં તે કોઈ રીતે ઉપયોગી થતું
નથી. શિક્ષણ એક બજારું માલ થઈ
ગયું છે જેને થોડું ધંધું મેળવી લેવાથી
કદાચ તમારી જાત વેચી તમે થોડા
વધુ પૈસા કમાઈ શકો. આથી વિશેષ
તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી.

શ । ૩ । ૫ ૭ ૫
શિક્ષણમાં અસમાનતા
અને પરાવલંબનનો અનુભવ
થવાથી આપણે જાતે કામ
કરવાની શક્તિ અને સાથે
મળીને રહેવા કે કામ કરવાની
ક્રમતા ગુમાવી દઈએછીએ.
વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને યોગ્ય
રીતે મુલવવાની અને સત્યનો
પણ લેવાની તાકાત પણ ઘોઈ
બેસીએછીએ. અને આ રીતે
વૈકલ્પિક પદ્ધતિ અંગે
વિદ્યારી શકતા નથી.

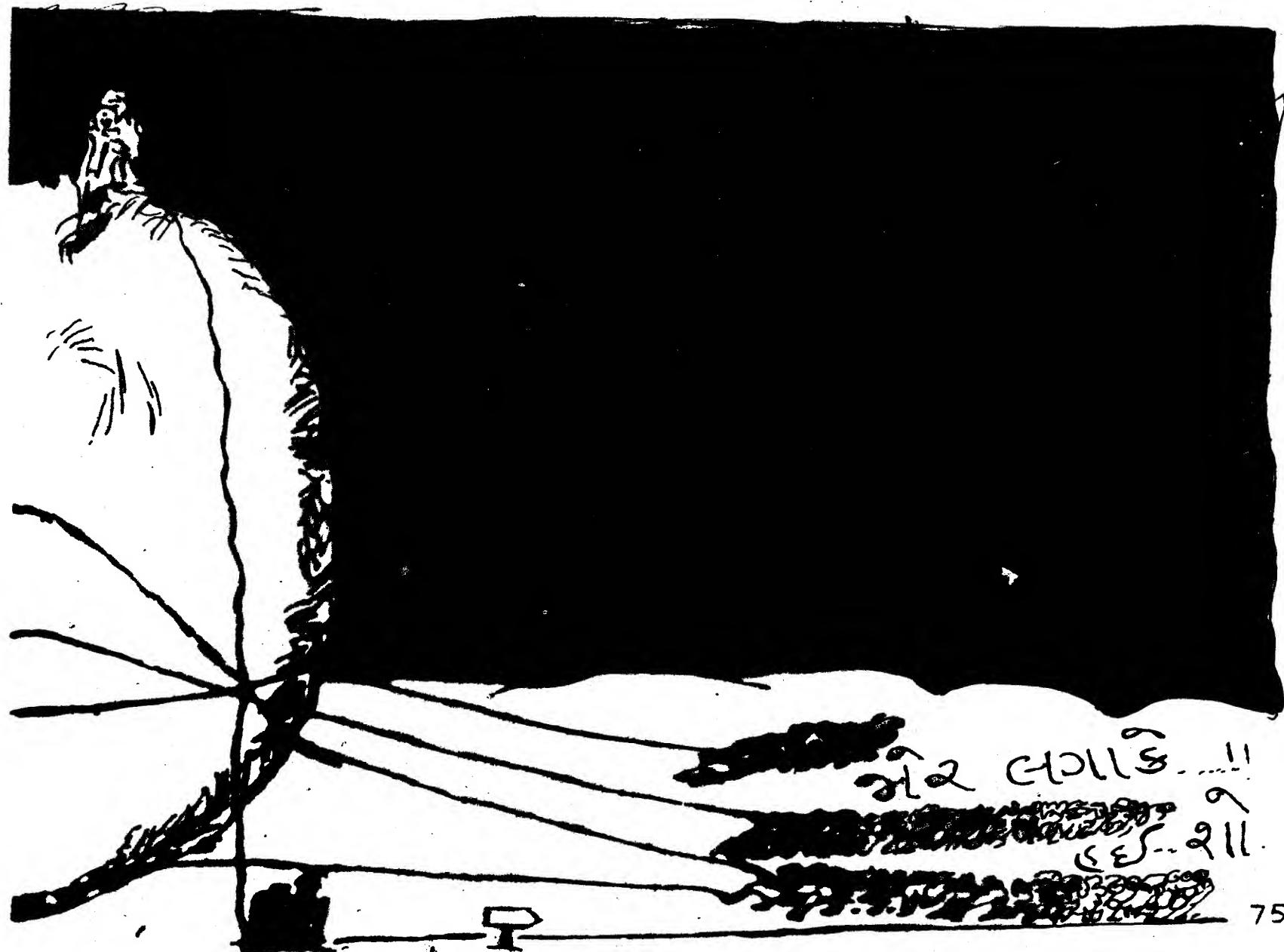

1994
May
1994
1994
1994

2011 2012 2013
2014 2015 2016
2017....!!

કુલ, કદ્દક ખગળપાટ
ની જાળારા છે.

“ભય : શાળા !” નો ઇતિહાસ

૧૯૭૪ની વાત છે. હોશંગાબાદ વિજાન શિક્ષણ કાર્યક્રમે મારા જેવા અનેક લોકોને એકથીજાના મિત્ર બનાવી દીધા હતા. અમારામાંથી કોઈ શિક્ષણશાસી કે શિક્ષણ વિષયક ડિગ્રીધારી નહોતા. પરંતુ ગ્રામ્ય પરિવેશની શાળા વ્યવસ્થા, રાજ્ય સરકારની ભૂમિકા તથા જુદા જુ દા સામાજિક પ્રશ્નોને કારણે એવી સમજણ વિકસી હતી કે હોશંગાબાદ વિજાન શિક્ષણ કાર્યક્રમ માત્ર વિજાન સુધી સિસ્ટમન રાખવો જોઈએ. તેને સામાજિક સંદર્ભ સાથે જોડવો પડશે. આ અનુભવ એવો હતો કે કોઈ પુસ્તક તેનો ભાગ્યે જ ઉત્તર આપી શકે.

આ દરમિયાન સાથી અરવિન્દ ગુમા, જે તે સમયે આઈ.આઈ.ટી. કાનપુરથી હોશંગાબાદ આવતા હતા, તેમણે બનાયેલી ખાતેની કિશોર ભારતી સંસ્થાના પુસ્તકાલયાંના ઊઝર : સ્કૂલ’ નામનું પુસ્તક જોડ્યું. એક એક કરીને બધાએ તે વાંચ્યું, અને બધાને એવી લાગણી થઈ કે જ્ઞાને જ્ઞાનવામાં તૈયાર થયેલ આ પુસ્તક હોશંગાબાદ જિલ્લાના અનુભવો પર જ આપારિત ન હોય !

અમારામાંથી કોઈ પણ તે સમયે ‘આઈડીક’ નામની સંસ્થાને જ્ઞાનતા નહોતા. હું તો આજે પણ જ્ઞાનતા નથી. સૌથી સુંદર તો હતી પુસ્તકની રજૂઆત. ચિત્ર, કાર્ટૂન, કે કટાકાની ભાષાથી એક ખૂબ જ જટિલ અને રાજનીતિથી જોડાયેલ વિષયને એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવેલ કે જ્ઞાને શિક્ષણ સાથે જોડાયેલ દરેક વ્યક્તિના અનુભવો સાથે સહજ રીતે જ મેળ ખાતો હોય. શિક્ષણના રાજકારણ, ખાસ કરીને એક વર્ગ વિશ્વેષણની આ સુંદર રજૂઆતે મોટા ભાગના લોકોનું મન જીતી લીધું.

અને સામાન્ય રીતે જેવું થાય છે તેમ જ બધાને મન થયું કે એક નકલ પોતાની પાસે રાખીએ, આ પુસ્તકની નકલ શિક્ષકોને આપીએ, વગેરે. એ વખતે ફોટોકોપી આટલી સરળતાથી મળી રહી નહોતી. બસ પુસ્તકાલયની એક માત્ર નકલથી જ અમે કામ ચલાવતા હતા. અરવિન્દ ગુમાએ હાર ન માની. કેટલાક વર્ષ બાદ આઈડીકનો સંપર્ક કરી, મંજુરી મેળવી તે પુસ્તકની નકલ વડે પુનામાં સુણત પટવર્ધનની મદદથી હજાર નકલ છાપી દીધી. આ દરમિયાન ‘એકલબ્ય’ સંસ્થાને ‘વિજાન શું છે?’ નામના એક પ્રદર્શનમાં આ પુસ્તકના કેટલાક ભાગોમાંથી પોસ્ટર બનાવ્યા.

તેમછતાં ભાષાની પણ સમયમાં રહી અંગેજમાં બધાયેલ આ પુસ્તકનો અમે મધ્યપદ્દેશ જેવા રાજ્યમાં બધું જરૂરિયાંથી વધારે ફેલાવો કરી શક્યા નહીં. મોકો આપ્યો ‘ચકમક’ બાલ સામાજિક. જો હથું લોકોએ કહું કે આ પુસ્તક એક બાળ સામાજિક ને લાયક નથી. તેમછતાં અમે નકલી કર્યું કે આ પુસ્તકને ચકમકમાં તબક્કાવાર છાપ્યું. આનો એક લાભ એ શાળા કે પુસ્તકનો સીધો અનુવાદ કરવાને બદલે તેમાં ભાસીય સંદર્ભ જોડીને રૂપાંતરણનું કાર્ય થઈ શક્યું. આ હમારો તૈયાર કરવામાં ચકમકના સાથીએ, ખાસ ક્રીને રાજેશ ઉત્સાહી અને જ્યા વિનેકનો પ્રશંસનિય ફાળો રહ્યો.

વિચાર ફેલાતો ગયો. કેટલાક વર્ષોથી ખૂબ મહેનત કરીને ‘સમકાળીન દસ્તાવેજ’ કાઢતા લખતૌના પ્રશાન્ત કુમારે ચકમકના અંડો વાંચ્યા અને ઈચ્છા વ્યક્ત કરી કે આ બધા હમારોને તે બેઝી કરી ‘સમકાળીન દસ્તાવેજ’ નો એક અંક તૈયાર કરવા માગે છે. આમ ૧૯૮૧માં હિન્દીમાં પહેલી વખત પુસ્તકના રૂપમાં ‘ખતરાસ્કૂલ’ છાપ્યા.

આ દરમિયાન અંગેજમાં નકલો ખલાસ થઈ ગઈ હતી. ગોવાના ‘અધર ઇન્દ્રિયા પ્રેસ’ વાળા કલોડ અને નારમા અલ્લારિસે અમને લઘ્યું કે શું તેઓ હિન્દી રૂપાંતરણ પાછું અંગેજ કરીને છાપી શકે ? ના પાડવાનો તો કોઈ સવાલ જાનહોતો. આમ આવો અંગેજમાં પણ અંક તૈયાર કર્યો.

આ દરમિયાન વળી હિન્દી રૂપાંતર પામેલ અંક પણ ખલાસ થઈ ગયો. ‘ભારત શાન વિજાન સમિતિ’ના કે.કે. કૃષ્ણકુમાર તથા અભય કુમાર જા એ સુચન કર્યું કે ‘ભારત શાન વિજાન’ સમિતિના ‘જન વાંચન આંદોલન’ કે જેની સાથે અરવીન્દ ગુમા પણ જોડાયેલા છે તેના ઉપકરે હિન્દી સંસ્કરણ કાઢવામાં આવે. મારું સૂચન હતું કે થોડું મુખપૃષ્ઠ પણ બદલીએ. આપણા દેશની શાળા વ્યવસ્થામાં કેવળ વર્ગથી નહીં લિંગથી પણ બાળકો (કન્યાઓ) શાળા બણાર ધૂકેલાઈ જાય છે.

આમ આ આવૃત્તિ આ રીતે આપણી સામે આવે છે. આ સફર વર્તમાન મૂરીવાદી વાતાવરણ, જેમાં ‘બૌદ્ધિક સંપદા અધિકાર’ના નામે નશી કર્માવાની રાજનીતિ ચાલી રહી છે તેને પડકારે છે. આટલા બધા સાથીએની મહેનત અને આઈડીક જેની સંસ્થાનું દર્શન, વર્તમાન શોખણ આધારીત મૂરીવાદી સમાજ વ્યવસ્થાની સામે એવો વિરોધ વ્યક્ત કરે છે જે અનેક જોરદાર લેખો અને ભાષણો કરતાં પણ વધારે અસરકારક લાગે છે - એવું મારું માનું છે.

- વિનોદ રાયના

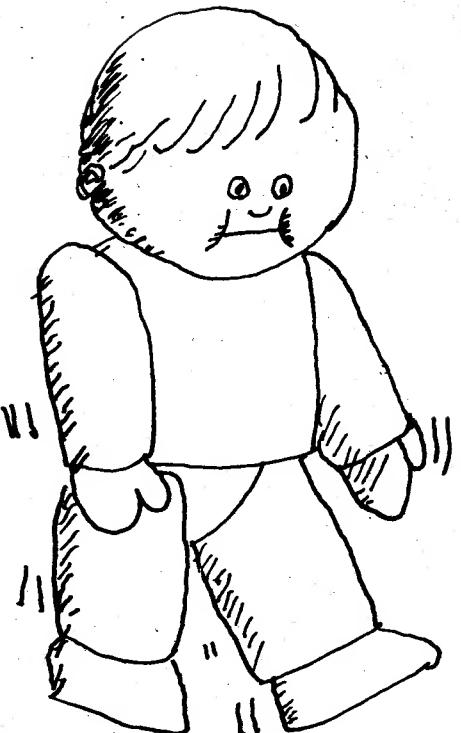
જો શ્રીખવાડનાર એ છે કે જે બધું જાણો છે અને વિદ્યાર્થી એ છે કે જે કશું જાણતો નથી, તો પહેલા એ બીજાને ભણાવવું પડશે, આપવું પડશે, બીજેથી લઈ આવીને લાદવું પડશે અને પોતાની જાણકારીને બીજામાં આરોપિત કરવી પડશે. અને આ જાણકારી કે માહિતી તે વાસ્તવમાં અનુભવ પર આધારિત જ્ઞાન નથી, ઉધાર છે, માત્ર શાબ્દિક છે.

સમગ્ર શિક્ષણ વ્યવસ્થા જાણો બેંક હોય તેમ ચાલે છે, જેમાં જ્ઞાનની લેવડ ટેવડ એ માત્ર વ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન ન હોય. માણસે માત્ર માહિતી કે જાણકારીની આપે - લે કરવાની જ ન હોય! જેમ વિદ્યાર્થી વધુ માહિતી કે જાણકારીની થાપણો પોતાની અંદર જમા કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેની પોતાની આંતરિક ચેતના દખાતી જાય છે અને પોતાનામાં પડેલી સમાજ પરિવર્તનની સંભાવના તે ગુમાવતો જાય છે.

જેમ જેમ તે સમાજમાં ચાલતી વ્યવસ્થાઓને પડકાર્યા વિના સ્વીકારતો જાય છે, તેમ તેમ તે સમાજ વ્યવસ્થા નામના યંત્રનો એક પૂર્જો બની જાય છે. પોતાની નિજતા તથા ક્ષમતાઓ ગુમાવતો જાય છે.

શિક્ષણ દ્વારા શું આપણે રીમોટ કન્ટ્રોલથી ચાલતા માનવ ॥
યંત્રો પેદા કરવા છે ? આજે શું તેવું નથી થતું ?

- પાઉલો ફેર્નાન્ડાસ જાણને આધારે

ગૃહકાર્ય

એક બાળકી

એક બાળકી શાળાએ નથી -
બકરી ચરાવે છે,
બળતણ ભેગું કરી લાવે છે,
પછી મા સાથે રસોઈ બનાવે છે.

એક બાળકી ચોપડીઓ ઉંચકી શાળાએ જાય છે -
સાંજે થાકેલી માંદલી ઘેર આવે છે,
તે શાળામાં મળેલું ગૃહકાર્ય
મા બાપ પાસે કરાવે છે.

બોજો પુસ્તકોનો હોય કે બળતણનો -
બંને બાળકીઓ વહન કરે છે.
પરંતુ બળતણથી ચૂલો સળગશે
ત્યારે પેટ ભરાશે -
બળતણ લાવનાર છોકરી તે જાણો છે.
પુસ્તકની વાતો કયાં કોઈને કામ લાગે છે ?

શાળાએ જતી છોકરી
સમજ્યા વગર ભણી લે છે.

બળતણ ભેગું કરવું, બકરી ચરાવવી
અને મા ને રસોઈમાં મદદ કરવી ,
જે ખરેખર ઘરકામમાં આવે છે
તેને આપણો ગૃહકાર્ય કહેતા નથી .
પરંતુ શાળામાંથી મળેલું લેસન -
ભલે કામનું ન હોય
ગૃહકાર્ય કહેવાય છે.

એવું કયારે થશે

જ્યારે પુસ્તકો ખરેખર ઘરકામ (ગૃહકાર્ય)થી જોડાશે ?
અને બળતણ ભેગું કરનાર બાળકીઓ પણ આવી
પુસ્તકાઓ ભણશો!

-શયામ બહાદુર નમ્ર

ચાલોને, કંઈક કરીએ..... હાંશિયાની આ તરફ

'ઓ લોકો' કહે છે કે
આજે 'ખાલ દિવસ' છે.
છા, ચારે બાજુ રંગબેરણી હુગ્ગા,
લીલાં પીળાં તોરણો,
ભાતીગળી મેળા
અને આસમાની ચગડોળ વચ્ચે
મીઠાઈ મમળાવતા
અને પીપરમીટ ચગળતા
બોડાંક ચાતાં-ગુલાબી
ચહેરા દેખાય છે ખરા.....!
પણ તે કેટલાં ?.....
અંગળીને વેદે ગણાય એટલાં,
કયાં ?.....
આમતેમ કયાંક હાંશિયા ઉપર.
અને તેથ.... ફક્ત આજે જ;
આજનો જ દિવસ !
એક જ દિવસ !

જથુરે હાંશિયાની અંદર તો..... ખુમાડિયા શહરોની આંધળી ગલીઓમાં વહેલી પરોઢે કાગળીયાં વીજાતાં,
પારકાં જૂતાની ચક્કાટ સપાટી પર ભરબપોરે પોતાનું જાંબું ભવિષ્ય નિષાળતાં,
ભાગતી દોડતી ગાડીઓના બહેરા ચિંતારો વચ્ચે મીઠાં ગીતો-ની કેરી કરતાં,
લારી-ગલ્લા ઉપર સવારથી મધ્યરાત સુધી વારંવાર વિંદળતા-વિંદળતાં,
છેક જ પોવાઈ ગયેલાં કે છાપાની ચાપોચાપ ગરીઓમાં ચોપાઈ ગયેલા દિવસોને ઇગપ્પતાં,
આ ગંધાતી ઊકરણ-સંસ્કૃતિના ખૂશોખાંચરે પોતાનું ખોવાયેલું બાળપણ ફંઝોસતા
કિક્કા ભૂખરા રાખોડી ચહેરા જ જોવા મળે છે.....
અને પણે....
ખનકતી છનકતી બંગડીઓ બનાવતાં નાનકડા લાથ અને આતશબાળથી સહાયે અજ્ઞાની
છતાં દારુખાનું બનાવતાં બનાવતાં ફૂંકી મારેલી માસૂમ જિંદગીઓ વિષે તો મેં છાપામાં જ વાંચ્યું છે !
....અને ત્યાં કપાતાં જતાં જંગલોનાં જાડ પર ચરીને ગુંદર વીજાતાં,
ઘરખૂલે પાંચીકાની ચાર દીવાલોમાં ઉંઘળી ઉંઘળીને છળી મરલાં,
પેટનો દુકાળિયો દાવાનળ સમાવવા ભિસકોલી શેરીને ખાઈ લેતાં ને તોથ પાછાં ભૂખ્યાં ભડભડતા ચહેરા તો
મોડી રાતે વેન મરી આંખો સામે, દૂરદર્શને ડોકી બેસાડેલી પોપટીયા ડોકુમેન્ટરીમાં જ જોવા છે....
આજે અચાનક મને વેરીવળે છે એ ચહેરા અને મારા કેલેન્ડરને કાળો ધણ્ણ ઓછાખો ગ્રસી લે છે.
પણ વરસો વરસ આમ એક પછી એક
આ કણાં ગુલાબોને ડાયરીનાં પાનાં વચ્ચે દબાવતાં રહેવાથી શું વળવાનું ?....
ચાલોને,
હાંશિયાની આ તરફ
નાશસોને પાંસઠેય દિવસ
એક સરખો
સોનેરી ખાલદિન જિગે એલું કંઈક કરીએ.....

- સરૂપ શુદ્ધ

ભય : શાળા !

વર્તમાન શિક્ષણ વિશે એમ કહેવાય છે કે :

થોડું ભાગે તો ક્રમ છોડે
આનું ભાગે તો ગામ છોડે.
શિક્ષણ અને સંસ્કારના નામે
આપણો વિદ્યાલયો, ખોલીએ છીએ,
પરંતુ ભાવિ પેઢી
પ્રકૃતિ, સમાજ, કાર્ય અને પોતાની જીતથી
વિમુખ થતી જીય છે.

ભાગેલાઓને નામે
સમાજમાં એક શોધક વર્ગ પેઢા થયો છે.

ઈવાન ઈલિય જેવા શિક્ષણશાલીઓ તો
વર્તમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થાને
'અસામાંજિક પ્રવૃત્તિ' કહે છે.

કારણ ?
કારણ એ જ કે આ શિક્ષણ વ્યવસ્થા
શોધક આધ્યાત્મિક સમાજ રચના
ટકાવી રાખવામાં
મહત્વનો ફાળો આપે છે.
શોધવાનું વિષયક તેના થકી ચાલુ રહે છે.

શું આ સાચું નથી ?

ગરીબ અને તવંગર માટે જૂદી જૂદી શાળાઓ
શાળા બધાર ધકેલાઈ જતાં લાખો કરોડો બાળકો
શિક્ષણ કેત્રનું બેશરમ રીતે થયેલું વ્યાપારીકરણ, જાનગીકરણ
શિક્ષણ વ્યવસ્થામાંથી શ્રદ્ધા ગુમાવી બેસતાં વાલીઓ
અને વિદ્યારીઓને તો ક્રોણ પૂછે છે
- તમારે શું અને કેવી રીતે શીખતું છે ?
અહીં તંત્ર છે, તત્ત્વ નથી.

ત્યારે કરીશું શું ?

આખરે તો
શિક્ષણ એ જ સમાજ પરિવર્તન માટેનું
એકમાત્ર સાધન છે.

કોઈ રામભાગ ઈલાજ આપણી પાસે નથી.
તે તો આપણે જ શોધવો પડશે.

આ પુસ્તક શિક્ષણમાં રસ પરાવનારા
દરેક વાંચવું જ રહ્યું.

શિક્ષણ વ્યવસ્થા પાછળ રહેલા
છુપા પડયેને તે ખુલ્લું પાડે છે.
શું તમે તે યંત્રના એક ભાગ છો ?
તેમાંથી મુક્ત થવા ઈચ્છો છો ?

- રાજુ દીપિ